

Οι απαρχές της εκπαίδευσης των γυναικών στην Ελλάδα: Η περίπτωση του «Προτύπου σχολείου κορασίων Ναυπλίου» (1834-1850)

Άννα Ασημάκη*

Περίληψη

Το άρθρο αυτό επιχειρεί μέσα από τη μελέτη της περίπτωσης του πρώτου αλληλοδιδασκτικού - προτύπου σχολείου κορασίων Ναυπλίου (1834-1850), να διερευνήσει την πολιτική, τις νομοθετικές ρυθμίσεις, τις κοινωνικές παρεμβάσεις και τις πρακτικές που συνέβαλαν στη θέσμιση, οργάνωση και λειτουργία της εκπαίδευσης των γυναικών στην Ελλάδα.

Μέσα από την παρουσίαση του ιστορικού υλικού του προτύπου αυτού αλληλοδιδασκτικού σχολείου θηλέων, που αφορά στην ίδρυσή του, στους διδάσκοντες, στις εξετάσεις, στις μαθήτριές του και τέλος στον υλικότεχνικό εξοπλισμό του δίδεται μια συνολική εικόνα του κοινωνικοϊδεολογικού πλαισίου μέσα στο οποίο λειτούργησε. Είναι εύκολο έτσι να αναδειχθούν -στο βαθμό που αυτό είναι δυνατό- οι κύριες συνιστώσες του όλου που ονομάζουμε εκπαίδευση των γυναικών κατά την πρώτη αυτή περίοδο - Οθωνική περίοδο.

Εισαγωγή

Η προβληματική και το περιεχόμενο του άρθρου αυτού εντάσσεται σε μια ευρύτερη μελέτη μας και αφορά στην εκπαίδευση

* Η Άννα Ασημάκη είναι κοινωνιολόγος, διδάκτωρ των επιστημών της αγωγής.

και κατάρτιση των γυναικών στην Ελλάδα από τις αρχές της οθωνικής περιόδου (1833) μέχρι σήμερα. Αυτό το άρθρο στοχεύει στην ανάδειξη της πολιτικής, των νομοθετικών ρυθμίσεων, των πρακτικών και των κοινωνικών παρεμβάσεων (νοοτροπίες, στερεότυπα, αντιστάσεις, αλλά και υποστηρικτικές ενισχύσεις) που συνέβαλαν στη γένεση, οργάνωση και λειτουργία του θεσμού της εκπαίδευσης των γυναικών στην Ελλάδα.

Όλα αυτά μέσα από τη μελέτη της περίπτωσης του πρώτου (σε όλη την Ελλάδα), μετά την έγκριση του ιδρυτικού νόμου για τα Δημοτικά σχολεία, δημοσίου - αλληλοδιδακτικού - προτύπου σχολείου κορασίων Ναυπλίου (1834-1850) που το προσεγγίζουμε με ιστορικοκοινωνιολογική οπτική.

Η διάρθρωση του άρθρου είναι η ακόλουθη:

1. Στην αρχή θα παραθέσουμε μερικά στοιχεία για την κατάσταση γενικά της εκπαίδευσης στην Ελλάδα τις δυο πρώτες δεκαετίες της οθωνικής περιόδου επειδή μέσα σ' αυτό το χωροχρονικό πλαίσιο τοποθετείται και γίνεται κατανοητή η ίδρυση αλλά και η κατά μεγάλο μέρος παγίωση της δομής και της λειτουργίας του συγκεκριμένου σχολείου.
2. Στη συνέχεια θα παρουσιάσουμε το ιστορικό υλικό που αφορά στο Πρότυπο αυτό Αλληλοδιδακτικό Σχολείο θηλέων Ναυπλίου, καταταγμένο στις εξής θεματικές ενότητες:
 - α. Ίδρυση του σχολείου
 - β. Διδάσκοντες και λειτουργία
 - γ. Εξετάσεις
 - δ. Μαθήτριες του σχολείου
 - ε. Στέγαση και υλικοτεχνικός εξοπλισμός
3. Στο πέρας του άρθρου θα επιχειρήσουμε να κάνουμε, με βάση τα ιστορικά δεδομένα του σχολείου, κάποιες γενικές επισημάνσεις και παρατηρήσεις κοινωνιολογικού χαρακτήρα.

Η κατάσταση γενικά της εκπαίδευσης στην Ελλάδα κατά την άφιξη του Όθωνα

Όταν ο νεαρός Όθωνας που είχε επιλεγεί ως βασιλέας της Ελλάδος με το πρωτόκολλο του Λονδίνου (13 Φεβρ. 1832), έφτασε στο Ναύπλιο στις 25 Ιανουαρίου 1833, δεν λειτουργούσαν παρά ελάχιστα σχολεία από εκείνα που είχε ιδρύσει ο Καποδίστριας.

Η τριμελής Αντιβασιλεία¹ που ανέλαβε την διοίκηση της χώρας μέχρι την ενηλικίωση του Όθωνα (1835) ανέλαβε και την υποχρέωση της οργάνωσης των βασικών θεσμών (Εκκλησία, Δικαιοσύνη, Εκπαίδευση κ.λπ.) του νεοσύστατου Ελληνικού Κράτους. Το κράτος οργανώνεται από τους Βαυαρούς με βάση το γερμανικό γραφειοκρατικό και συγκεντρωτικό μοντέλο, όπου τα πάντα καθορίζονται και ελέγχονται από την κεντρική κυβέρνηση².

Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο η Εκπαίδευση σχεδιάστηκε και θεσμοθετήθηκε από τους Αντιβασιλείς χωρίς καμία συζήτηση με άλλα πρόσωπα ή φορείς, με την κατά λέξη σχεδόν μεταγλώττιση και εφαρμογή ξένων σχετικών νομοθετικών κειμένων. Για τη Δημοτική (Πρωτοβάθμια) Εκπαίδευση εκδόθηκε στις 6/18 Φεβρ. του 1834 ο οργανωτικός Νόμος, που ήταν σχεδόν αντιγραφή του Γαλλικού Νόμου Γκιζό του 1833, ο οποίος με τη σειρά του βασιζόταν στην αντίστοιχη Γερμανική νομοθεσία³. Αυτός ο «Περί δημοτικών σχολείων» οργανωτικός νόμος λειτούργησε ως χάρτης Δημοτικής Εκπαίδευσης μέχρι το 1895 οπότε και τροποποιήθηκε με το νόμο ΒΤΜΘ. Για τη Μέση Εκπαίδευση δημοσιεύθηκε (ο Άρμανσπεργκ έκανε τη μετάφραση του νόμου) σχεδόν αυτούσιος ο σχετικός Βαυαρικός Νόμος, στις 31 Δεκ. 1836. Την ίδια ημερομηνία, δημοσιεύθηκε και ο ιδρυτικός Νόμος του Πανεπιστημίου με την ίδια τακτική (αυτόν το Νόμο λίγο αργότερα τον τροποποίησε ο ίδιος ο Όθωνας). Γενικά επρόκειτο για μια πρωτοβουλία της Αντιβασιλείας που επέφερε ριζική αναμόρφωση του όλου εκπαιδευτικού συστήματος της χώρας⁴.

Ο νόμος «περί δημοτικών σχολείων του 1834» και η εκπαίδευση των κοριτσιών

Ο νόμος αυτός ουσιαστικά αναφέρεται μόνο στα δημοτικά σχολεία αρρένων όπως εξάλλου και ο νόμος Γκιζό. Όμως ορίζει στο μοναδικό άρθρο που αφιερώνει στην εκπαίδευση των γυναικών (άρθρο 58) ότι: *«Τα σχολεία των κορασιών όπου τούτο είναι δυνατόν πρέπει να ήναι χωριστά από τα των παιδιών...»*⁵. Δεν είναι δηλαδή υποχρεωτικό αλλά «δύναται» να ιδρυθούν και να λειτουργήσουν και σχολεία θηλέων εκεί όπου οι Δήμοι διαθέτουν τους αναγκαίους πόρους. Ορίζει επίσης ότι κάποια άρθρα του μπορούν να ισχύουν και για τα σχολεία κορασιών. Υποχρεωτικότητα λοιπόν και προτεραιότητα ίδρυσης και λειτουργίας οριζόταν μόνον για τα

δημοτικά σχολεία αρρένων. Είναι προφανές ότι πρόκειται για αντανάκλαση και αποτύπωση στο νόμο αυτό μιας γενικότερης ευρωπαϊκής σχεδόν αρνητικής νοοτροπίας έναντι της εκπαίδευσης, και κατά συνέπεια της χειραφέτησης των γυναικών, νοοτροπίας της οποίας κατάλοιπα επιβιώνουν μέχρι σήμερα.

Το πρότυπο αλληλοδιδασκτικό σχολείο κορασίων Ναυπλίου

α. Η ίδρυση του σχολείου

Το Ναύπλιο ήταν πρωτεύουσα του κράτους μέχρι το Δεκέμβριο του 1834 οπότε η κυβέρνηση μετακόμισε στην Αθήνα. Ασφαλώς η πληθυσμιακή σύνθεση της πόλης χαρακτηριζόταν από την παρουσία της κρατικής, στρατιωτικής και εμπορικής ελίτ που, περισσότερο από όλες τις άλλες κοινωνικές κατηγορίες, ενδιαφερόταν για την εκπαίδευση και των κοριτσιών της όχι τόσο για επαγγελματική σταδιοδρομία τους όσο για την αύξηση των προσόντων τους ώστε να πετύχουν έναν κοινωνικά αξιόλογο γάμο.

Από τις αρχές του 1834 κάτω προφανώς από την πίεση των σχετικών προσδοκιών αυτής της ελίτ είχε εκδηλωθεί ένα τέτοιο ενδιαφέρον και από τους κύκλους της Αντιβασιλείας και από τον Όθωνα, αφού σε ένα τέτοιο σχολείο θα μπορούσαν να φοιτούν και τα κορίτσια των Βαυαρών.

Η ακριβής ημερομηνία του ιδρυτικού Διατάγματος του σχολείου λανθάνει, αλλά γνωρίζουμε την ημερομηνία του διοριστηρίου εγγράφου της πρώτης διευθύντριας του σχολείου Ελένης Πιτταδάκη και της δασκάλας της χειροτεχνίας γερμανίδας Βίτνεφ: 5/17 Μαΐου 1834⁶. Η ίδρυσή του είναι παράλληλη με εκείνη του Ελληνικού Σχολείου και του Γυμνασίου στην πόλη⁷. Και σε άρθρο στην Εφημερίδα των Κυριών αργότερα, επιβεβαιώνεται ότι: «*όταν ήλθεν ο αείμνηστος βασιλεύς Όθων εις την Ελλάδα απεφασίσθη κατά το έτος 1834 η σύστασις του πρώτου δημοτικού σχολείου κορασίων Ναυπλίου*»⁸. Ο Δήμος της πρωτεύουσας της χώρας είχε δημοτικό σχολείο αρρένων όμως τα οικονομικά του δεν του επέτρεπαν να υποστηρίξει την ίδρυση και λειτουργία και σχολείου κορασίων, γι' αυτό η Αντιβασιλεία απεφάσισε τα έξοδα για το σχολείο θηλέων να καταβάλλονται από το Δημόσιο Ταμείο⁹. Δεν ήταν λοιπόν δημοτικό αλλά κρατικό.

Ένα από τα πρώτα βασικά προβλήματα που αντιμετώπιζε ο θεσμός της εκπαίδευσης των κοριτσιών τις πρώτες δεκαετίες ήταν η παντελής έλλειψη καταρτισμένων διδασκαλισσών. Διαθέσιμες για διορισμό ήταν μόνον ελάχιστες καλές παλαιότερες μαθήτριες των σχολείων θηλέων των μισσιοναρίων: Hildner στη Σύρο και Hill στην Αθήνα. Το ιδιωτικό σχολείο της Volmerange στο Ναύπλιο δεν είχε τέτοιου επιπέδου απόφοιτες. Λίγο αργότερα μερικές μαθήτριές της έγιναν δεκτές από το σχολείο Hill για συνέχιση των σπουδών τους.

Έτσι ερμηνεύεται το γεγονός ότι οι ιδρυτές του σχολείου κορασιών του Ναυπλίου, για να καλύψουν την ανάγκη παραγωγής διδασκαλισσών, φρόντισαν από την αρχή να το χαρακτηρίσουν ως «πρότυπο»¹⁰. Τι σήμαινε αυτό; Σήμαινε ότι οι απόφοιτές του, ακολουθώντας ένα πρόγραμμα εκπαίδευσης περισσότερο ενισχυμένο και εμπλουτισμένο¹¹ από εκείνο των αντίστοιχων κοινών σχολείων, θα μπορούσαν να διοριστούν σ' αυτά τα «κοινά» σχολεία κορασιών ως δασκάλες. Επρόκειτο λοιπόν για σχολείο υπόδειγμα-μοντέλο του τύπου των γερμανικών και γαλλικών «μικρών διδασκαλείων». Αυτό επιβεβαιώνεται όχι μόνο από το γεγονός ότι λίγο αργότερα συναντάμε ορισμένες απόφοιτές του ως δασκάλες, αλλά και από έγγραφο του Γραμματέα της Παιδείας Ιάκωβου Ρίζου προς τον Όθωνα, δυο χρόνια μετά την έναρξη λειτουργίας του σχολείου (15 Ιουνίου 1836), στο οποίο παρατηρεί ότι τα αποτελέσματα του «προτύπου» σχολείου κορασιών Ναυπλίου είναι εξαιρετικά και ότι θα ήταν «ευχής έργον» να ιδρυθεί ένα παρόμοιο σχολείο και στην Αθήνα το οποίο θα μπορούσε και εκεί να λειτουργήσει ως «Ecole Normale» δηλαδή ως διδασκαλείο, για τη μόρφωση διδασκαλισσών¹².

β. Διδακτικό προσωπικό και λειτουργία του σχολείου

Οι υψηλοί ιδρυτές και προστάτες (Αντιβασιλείς, Όθωνας, ελληνική και γερμανική ελίτ της πόλης) φρόντισαν να διοριστούν στο σχολείο ως δασκάλες οι πιο μορφωμένες διαθέσιμες για το έργο αυτό γυναίκες. Μερικά βιογραφικά τους στοιχεία που παραθέτουμε στη συνέχεια, είναι ενδεικτικά της κατεύθυνσης και του σκοπού του σχολείου, αλλά και των προβλημάτων λειτουργίας του.

Οι πρώτες δασκάλες

1. Ελένη Πιτταδάκη

Η πρώτη δασκάλα που διορίστηκε στο σχολείο κορασίων Ναυπλίου ήταν η Ελένη Πιτταδάκη. Ο διορισμός της είναι ο πρώτος επίσημος, δημόσιος διορισμός δασκάλας στο ελληνικό κράτος¹³.

Στο διοριστήριο έγγραφο ορίζεται ο μηνιαίος μισθός της στις 80 δραχμές που αντιστοιχούσε σύμφωνα με το Νόμο της 6/18 Φεβρ. του 1834 στον μεσαίο διδασκαλικό βαθμό Β'. Η Πιτταδάκη λίγα χρόνια αργότερα προήχθη στο βαθμό Α'. Ίσως είναι η πρώτη δασκάλα που πήρε το βαθμό Α' και τις αντίστοιχες αποδοχές. Ο μισθός της θα εχορηγείτο από το εκκλησιαστικό ταμείο μέχρι τη σύσταση του δήμου Ναυπλίου¹⁴. Εκτός από τον μισθό τους οι δασκάλες εδικαιούνται και όσα προέβλεπαν τα άρθρα 24, 26 και 58 του περί δημοτικών σχολείων νόμου του 1834, όπως της επεσήμανε με έγγραφό του ο Γραμματέας Κ. Σχινάς¹⁵.

Η Πιτταδάκη υπήρξε μια από τις πλέον ευρυμαθείς και πρωτοπόρες δασκάλες της εποχής. Καταγόταν από την Κρήτη και ήταν μαθήτριά της σχολής Hildner στην Ερμούπολη¹⁶. Μετά το πέρας των σπουδών της εκεί και παρά το γεγονός ότι ήταν ακόμη πολύ μικρή, δίδαξε στο σχολείο του Hildner για δύο έτη και από το 1832 μέχρι το 1834 δίδαξε στη σχολή Hill στην Αθήνα. Επιλέχθηκε και προτάθηκε από τον τότε Γραμματέα Κ. Σχινά στο βασιλιά Όθωνα ως η μόνη κατάλληλη για τη διεύθυνση του σχολείου κορασίων Ναυπλίου. Έτσι η Πιτταδάκη μεταβαίνει το Μάιο του 1834 στο Ναύπλιο και αρχίζει τη διοργάνωση του σχολείου. Εξασφάλισε σύντομα την εύρυθμη λειτουργία του και συνέβαλε στην ακμή του για τα τρία έτη που δίδαξε εκεί. Μετά η Πιτταδάκη, λόγω της δικαιολογημένης πλέον φήμης της, αλλά και του μορφωτικού της επιπέδου, επιλέγεται ως η μόνη κατάλληλη για την ανάληψη της διεύθυνσης και τον διοργανισμό, του σχολείου της νεοϊδρυμένης Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας (1836)¹⁷ στην Αθήνα. Έτσι η Πιτταδάκη μετατίθεται στις 8 Μαΐου 1837 «καθ' υψηλόν Βασιλικόν Διάταγμα εις το εν Αθήναις συστηνόμενο(πρώτο) σχολείο των κορασίων υπό της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας»¹⁸. Η μετάθεσή της αποτέλεσε πλήγμα για την περαιτέρω ομαλή πορεία του σχολείου του Ναυπλίου. Η αναχώρησή της από το Ναύπλιο υπήρξε πανηγυρική αφού «άπαντες οι γονείς συνόδευσαν αυτήν μέχρι την παραλία δακρύνοντες»¹⁹.

2. Ελίζα Βίνεφ

Με το ίδιο έγγραφο διορισμού της Πιτταδάκη διορίστηκε στο σχολείο και η Γερμανίδα Ελίζα Βίνεφ. Στο κοινό αυτό διοριστήριο έγγραφο ορίζεται με σαφήνεια ότι η μεν Πιτταδάκη «διωρίσθη διδασκάλισσα των Ελληνίδων κορασίων, η δε Βίνεφ των Γερμανίδων», επειδή στο σχολείο μπορούσαν να φοιτούν και Γερμανίδες. Ο μισθός της Βίνεφ ορίστηκε επίσης στις 80 δρχ. μηνιαίως (βαθμός Β'), παρότι διορίστηκε για το μάθημα της χειροτεχνίας. Το μάθημα βέβαια αυτό για τα σχολεία κορασίων εθεωρείτο «πρωτεύον» και δήλωνε την κοινωνική αντίληψη της εποχής, ότι το σχολείο έπρεπε να προετοιμάζει τα κορίτσια κυρίως «εις τα του οίκου»²⁰. Η Βίνεφ δίδαξε στο σχολείο του Ναυπλίου επί ένα έτος. Τον Απρίλιο του 1835 δημιουργείται μια ιδιόμορφη κατάσταση εξαιτίας της διαγωγής της. Ο Νομάρχης Αργολίδας και Κορινθίας καταγγέλλει με έγγραφό του προς τη Γραμματεία, ύστερα ασφαλώς από δυσμενή σχόλια των γονέων και δημόσιο θόρυβο, ότι η διδασκάλισσα «δέχεται επισκέψεις ανδρών εντός του σχολείου εις τον ιδιαίτερόν της κοιτώνα, τρώγει τακτικώς εκτός της οικίας της εις δημόσια ξενοδοχεία, και επιστρέφει συνεχώς περί το μεταμεσονύκτιον εις την οικίαν της συνοδευόμενη από στρατιωτικούς»²¹. Η διαγωγή της Βίνεφ κρίνεται «αξιοκατάκριτος» από τον Γραμματέα Ιάκωβο Ρίζο, ο οποίος ζητεί από τον Νομάρχη και την επιθεωρητική επιτροπή του σχολείου να γνωμοδοτήσουν για το αν θα πρέπει να απομακρυνθεί από το σχολείο. Έτσι, η επιτροπή του σχολείου καθώς και ο Νομάρχης ζητούν την αντικατάστασή της από άλλη «ενηπόληπτον» για τη διδασκαλία του μαθήματος της χειροτεχνίας²².

Φαίνεται ότι το ζήτημα πήρε διαστάσεις, διότι ο Γραμματέας Ρίζος, ενδεχομένως μετά από εντολή, δίνει τις σχετικές περί της διαγωγής της διδασκάλισσας πληροφορίες στο βασιλιά Όθωνα, ο οποίος αποφασίζει τελικά την απόλυσή της στις 22 Απριλίου 1836, ζητώντας συγχρόνως από τη Γραμματεία να προτείνει αντικαταστάτρια²³.

3. Μαριγώ Μαζαράκη

Στη θέση της Βίνεφ προτείνεται από τον Ι. Ρίζο η Μ. Μαζαράκη, η οποία και διορίζεται στις 11 Μαΐου του 1836 ως διδασκάλισσα Γ' τάξεως, με μισθό 50 δραχμές μηνιαίως. Συγχρόνως της παραχωρήθηκε η κατά το νόμο «αμισθή» κατοικία από το δήμο Ναυπλίου²⁴.

Διδάσκει ως υποδιδάσκαλος κάτω από τις οδηγίες και την επίβλεψη της Ελένης Πιτταδάκη μέχρι το Μάιο του 1837, που η Πιτταδάκη μετατίθεται στο σχολείο της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας²⁵. Η Μαζαράκη υποβάλλει την παραίτησή της στις 10 Ιανουαρίου 1838 η οποία γίνεται αποδεκτή προκειμένου να παντρευτεί. Ως έγγαμος δεν επιτρεπόταν να εργάζεται έξω από το σπίτι της²⁶.

4. Πολυτίμη Κουσκούρη

Τη θέση της Πιτταδάκη πήρε στο σχολείο του Ναυπλίου, με υπόδειξή της, η Πολυτίμη Κουσκούρη, που ήταν μια από τις ευφυέστερες και επιμελέστερες μαθήτριάς της. Για την εκπαίδευση της Κουσκούρη είχε η ίδια η Πιτταδάκη φροντίσει με μητρικό ενδιαφέρον, γι' αυτό και την επέλεξε ως διάδοχό της στο σχολείο του Ναυπλίου. Η Κουσκούρη διορίζεται στις 8 Μαΐου του 1837. Ο διορισμός της ήταν προσωρινός, διότι δεν είχε ακόμα εξετασθεί από το Διευθυντήριο της Δημοτικής Εκπαίδευσης όπως απαιτούσε ο Νόμος²⁷.

Μετά την παραίτηση της Μαζαράκη η διεύθυνση του σχολείου ανατίθεται στην Κουσκούρη η οποία εν τω μεταξύ, είχε νομιμοποιηθεί και προαχθεί σε διδασκάλισσα Β' τάξης με μισθό 80 δραχμές²⁸.

Η ανάληψη της διεύθυνσης του σχολείου από την Κουσκούρη εγκρίνεται και από τον Όθωνα (γεγονός που αποδεικνύει και το ιδιαίτερο ενδιαφέρον του για το σχολείο κορασίων του Ναυπλίου).

Η αύξηση του αριθμού των μαθητριών, καθώς και μια παροδική ασθένεια της Κουσκούρη, αναγκάζουν τον Διοικητή Αργολίδος να ζητήσει από τη Γραμματεία τον όσο το δυνατόν ταχύτερο διορισμό μιας δασκάλας στην κενή θέση της Μαζαράκη ώστε να μην διαλυθεί το σχολείο. Ως αντικαταστάτρια ο Διοικητής προτείνει την πρώην μαθήτριά του σχολείου Σοφία Παπασταμάτη²⁹.

5. Σοφία Παπασταμάτη

Η Σοφία Παπασταμάτη χωρίς να έχει τα τυπικά προσόντα με την ελπίδα ενός μόνιμου διορισμού και με την προτροπή του Διοικητή Αργολίδος διδάσκει ήδη «άτυπα» και «αμισθί», για τρεις μήνες (Ιανουάριος - Μάρτιος 1838)³⁰ από τότε που έφυγε η Μαζαράκη, χωρίς να το γνωρίζει η Γραμματεία.

Ο διορισμός της Παπασταμάτη δεν πραγματοποιείται ποτέ, διότι σύμφωνα με το Γραμματέα Γ. Γλαράκη η προτεινόμενη δεν

είχε τις απαραίτητες γνώσεις. Θα μπορούσε κατά τη γνώμη του μόνο να βοηθά τη δασκάλα ως «πρωτόσχολος» λαμβάνοντας μικρή αμοιβή³¹.

Τελικά φαίνεται ότι η Παπασταμάτη παραιτείται (μετά από τρίμηνη εργασία στο σχολείο) άτυπα όπως και άτυπα είχε διοριστεί και έτσι πάλι έμεινε μόνη της η Κουσκούρη.

Το πρόβλημα της λειτουργίας του σχολείου με μία μόνο δασκάλα οξύνεται ιδιαίτερα αυτή την εποχή. Μόνη της όμως η Κουσκούρη δεν επαρκούσε για τη διδασκαλία των μαθημάτων αλλά και των χειροτεχνημάτων των μαθητριών. Η μη επαρκής εκπαίδευση των μαθητριών στις λεγόμενες «γυναικείες τέχνες», που κατείχαν πρωταρχική θέση ανάμεσα στα διδασκόμενα μαθήματα, φαίνεται ότι οδήγησε μερικούς «γονείς και πολίτες» του Ναυπλίου να προτείνουν στη βασίλισσα Αμαλία να εξασφαλίσει μηνιαίο μισθό και κατάλυμα σε μια γερμανίδα διδασκάλισσα την «Κρεσεντίαν Γασμάν» (που διέμενε τότε στο Ναύπλιο), για να συστήσει ιδιαίτερο σχολείο «χειροτεχνουργηματικόν» και να διδάξει τις θυγατέρες τους «... τας της πεπολιτισμένης Ευρώπης τέχνας»³². Είναι άγνωστο αν η βασίλισσα Αμαλία αποδέχθηκε την πρόταση. Εν τω μεταξύ το σχολείο εξακολούθησε να παραμένει χωρίς δεύτερη δασκάλα εξαιτίας της μεγάλης, γύρω στα 1840, οικονομικής ύφεσης. Φαίνεται δε ότι το πρόβλημα οξύνθηκε περισσότερο, διότι η Γραμματεία φθάνει να ζητεί με διαταγή (3 Ιουλίου 1840) από το Δήμαρχο και το Δημοτικό Συμβούλιο της πόλης, να φροντίσει «περί της μισθοδοσίας μιας βοηθού δια να γένη η απαιτούμενη προόδος εις το σχολείον»³³. Τη θεραπεία της κατάστασης ανέλαβε η Επιθεωρητική Επιτροπή του σχολείου, η οποία, προκειμένου ν' ασκήσει πίεση στο Δημοτικό Συμβούλιο για την έγκριση μισθοδοσίας δεύτερης δασκάλας, προσκάλεσε, χωρίς έγκριση του Συμβουλίου, την Κατίγκω Λαζαράκη ν' αναλάβει τα χρέη της βοηθού. Η μισθοδοσία της συμφωνήθηκε άτυπα, στις 50 δραχμές μηνιαίως³⁴.

6. Κατίγκω Λαζαράκη

Η Κατίγκω Λαζαράκη αναλαμβάνει τα καθήκοντά της την 1η Οκτωβρίου του 1840. Παραμένει στο σχολείο για λίγες μόνο ημέρες και μετά φεύγει γιατί απαιτούσε τον «τακτικόν» διορισμό της, ο οποίος δεν αποφαιζόταν λόγω αχρηματίας του Δημοτικού Ταμείου³⁵.

Η Κουσκούρη αναγκάστηκε να ζητήσει από τη Γραμματεία τη

μετάθεσή της στην Αθήνα ή τη Σύρο³⁶. Η αίτησή της όμως απορρίπτεται από τη Γραμματεία. Όλα δείχνουν ότι το σχολείο στις αρχές της δεκαετίας του 1840 βρίσκεται σε κατάσταση διάλυσης. Η ίδια η δασκάλα δηλώνει σε έγγραφό της την αδυναμία του σχολείου να παραστεί σε εορταστική εκδήλωση: «μη υπάρχοντος τακτικού σχολείου δεν δύναμαι να παρευρεθώ στην πρωινή βασιλική παράταξη των αποβατηρίων»³⁷. Την κακή κατάσταση του σχολείου φαίνεται ότι επιδείνωσε και η ίδρυση εν τω μεταξύ πολλών ιδιωτικών σχολείων που αποσπούσαν τις μαθήτριάς του, αλλά και οι μεγάλες ελλείψεις του σε εποπτικό υλικό που η ίδια η δασκάλα κάλυπτε, πολλές φορές, από το μισθό της. Όλα αυτά την αναγκάζουν να ζητήσει για δεύτερη φορά μετάθεση. Η αίτησή της όμως δεν εγκρίνεται και πάλι από τη Γραμματεία³⁸.

7. Χρυσούλα Γελάκη και Περρεζιτζα Μαγριωλή

Φαίνεται ότι τον Οκτώβριο του 1842 η κατάσταση της λειτουργίας του σχολείου αρχίζει να βελτιώνεται, διότι η νέα δημοτική αρχή της πόλης προέβλεψε στον προϋπολογισμό του έτους εκείνου τη μισθοδοσία μιας βοηθού. Για διορισμό προτείνεται από την Κουσκούρη στο Δήμαρχο η Χρυσούλα Γελάκη που ήταν η πρωτόσχολη μαθήτριά του ίδιου σχολείου³⁹. Η Γελάκη διορίζεται και αναλαμβάνει τα καθήκοντά της την 1η Νοεμβρίου του 1842. Ο μισθός της καθορίστηκε στις 20 δρχ. μηνιαίως⁴⁰. Μετά το διορισμό της το σχολείο βελτιώνει κάπως τη λειτουργία του, αλλά μόνον προσωρινά. Η Κουσκούρη κάνει λόγο για αναβάθμιση του σχολείου σε Ελληνικό. Μάλλον αναφέρεται στην προσθήκη των μαθημάτων των Ελληνικών, των Γαλλικών και της Κατήχησης, που διδάσκονταν στις μαθήτριάς του σχολείου από καθηγητές του Διδασκαλείου και του Γυμνασίου αρρένων Ναυπλίου⁴¹. Η σχετικά εύρυθμη λειτουργία του σχολείου δε διήρκεσε παρά μόνο εννέα μήνες. Στις 21 Ιουλίου του 1843 η Γελάκη ζητεί, για προσωπικούς λόγους, την παραίτησή της. Παραμένει όμως στο σχολείο μέχρι τον Ιανουάριο του 1844, οπότε και στη θέση της διορίζεται ως ευταξίας η Περρεζιτζα Μαγριωλή. Παρά την ύπαρξη όμως της βοηθού στο σχολείο, η κατάσταση της λειτουργίας του χειροτερεύει. Κύριος λόγος είναι η ανάληψη της χορήγησης της μισθοδοσίας τους το 1844 από το δημοτικό ταμείο Ναυπλίου. Η Κουσκούρη έκτοτε δεν πληρώνεται με το επαναλαμβανόμενο επιχείρημα ότι το ταμείο δεν έχει χρήματα. Κάτω από αυτές τις συνθήκες ζητεί για τρίτη φορά μετάθεση τον Ιανουάριο του 1844. Τελί-

κά μετά την πέμπτη αίτηση μετατίθεται στο δημοτικό σχολείο κορασίων Πειραιά στις 25 Οκτωβρίου του 1845, στη θέση της πρώην δασκάλας και προστάτιδάς της Ε. Πιτταδάκη, η οποία είχε πρόσφατα παραιτηθεί⁴².

8. Ζωή Σακελλίωνος

Το κενό της Πολυτίμης Κουσκούρη θα αναπληρώσει η Ζωή Σακελλίωνος, που διορίζεται στο σχολείο στις 25 Οκτωβρίου του 1845 με μηνιαίο μισθό 70 δραχμών, που εχορηγείτο από το δημοτικό ταμείο. Η Σακελλίωνος ήταν απόφοιτος του σχολείου της Φιλεκπαιδευτικής εταιρίας και διορίσθηκε ως δασκάλα Γ' τάξεως⁴³. Μετά από δεκάμηνη υπηρεσία στο σχολείο παραμένει απλήρωτη γι' αυτό επικαλείται τη φιλανθρωπία του Νομάρχη, προκειμένου να της αποδοθούν οι μισθοί της⁴⁴. Εκτός απ' αυτό όμως, αντιμετωπίζει και άλλα προβλήματα. Εγείρονται αμφισβητήσεις για την διδακτική της ικανότητα από μια μερίδα της τοπικής κοινωνίας. Τριάντα επτά δημότες της πόλης και γονείς των μαθητριών, με έγγραφό τους προς το Δήμαρχο Ναυπλίου, παραπονούνται για την αταξία, την παραμέληση και την οπισθοδρόμηση του σχολείου εξαιτίας, όπως ισχυρίζονται, της διευθύντριας⁴⁵. Οι αιτιάσεις των γονέων για τις ικανότητές της φθάνουν μέχρι τον Υπουργό (Δ. Καλλιφρονά), ο οποίος αποφασίζει την απόλυσή της, το Δεκέμβριο του 1848. Στη θέση της διορίζεται η Πηνελόπη Δρίτσου.

9. Πηνελόπη Δρίτσου

Η Δρίτσου ήταν απόφοιτος του σχολείου της Φιλεκπαιδευτικής εταιρείας. Στο σχολείο του Ναυπλίου διορίστηκε ως δασκάλα Γ' τάξεως με μηνιαίο μισθό 50 δραχμών που εχορηγείτο από το δημοτικό ταμείο⁴⁶.

Ένα μέρος της τοπικής κοινωνίας δε δέχτηκε ευνοϊκά το διορισμό της. Έτσι λίγες μόνο ημέρες μετά την απόλυση της Σακελλίωνος, και το διορισμό της Δρίτσου, 107 γονείς των μαθητριών, που είχαν διαφορετική άποψη για τις ικανότητες και την αξία της Σακελλίωνος σε «πιστοποιητικό» που συνέταξαν, υπογεγραμμένο από το Δήμαρχο Ναυπλίου, πιστοποιούσαν την ικανότητα της και ζητούσαν την επαναφορά της⁴⁷.

Το θέμα φαίνεται ότι έφθασε και πάλι στο υπουργείο, διότι ο Υπουργός Χρηστίδης διατάσσει το Νομάρχη Αργολίδος να δώσει εντολή στην επιθεωρητική επιτροπή των δημοτικών σχολείων, να

επιθεωρήσει το σχολείο του Δήμου, προκειμένου να δοθούν προς το υπουργείο απαντήσεις σε ορισμένα ερωτήματα. Από τις απαντήσεις που έδωσε με την έκθεσή της προς τον Υπουργό η επιθεωρητική επιτροπή τεκμαίρεται ότι έκλεινε υπέρ της Δρίτσου. Παρά την άποψη όμως της Επιτροπής, ο Υπουργός Παιδείας προβαίνει και πάλι στο διορισμό της Σακελλίωνος και την απόλυση, μετά από πενταετή υπηρεσία, της Περρεζίτσας Μαγριωλή, με το επιχείρημα της ανάγκης υπάρξεως δυο διδασκαλισσών στο σχολείο⁴⁸. Ο επαναδιορισμός της Σακελλίωνος δημιούργησε προβλήματα συνεργασίας της με τη Δρίτσου. Το σχολείο εξαιτίας των διενέξεων αυτών δυσλειτουργεί. Η Δρίτσου χωρίς να της χορηγηθεί άδεια εγκαταλείπει το σχολείο για πέντε περίπου μήνες (μέχρι τον Αύγουστο του 1850), οπότε και καλείται σε απολογία από το Δήμαρχο για την απουσία της. Φαίνεται ότι η Δρίτσου επιστρέφει τελικά στο σχολείο αλλά τα προβλήματα συνεργασίας με τη Σακελλίωνος συνεχίστηκαν οξύτερα. Οι δυο δασκάλες παρά ταύτα κατόρθωσαν να συνυπάρξουν και να συνδιδάξουν μέχρι το 1853 που η Σακελλίωνος παραιτείται. Η Δρίτσου συνέχισε να εργάζεται μέχρι το τέλος της Οθωνικής περιόδου⁴⁹.

Συνοψίζοντας μπορούμε λοιπόν να πούμε ότι από το 1834 έως το 1850 υπηρέτησαν οι εξής δασκάλες στο πρότυπο σχολείο κορασίων Ναυπλίου:

1. Ελένη Πιπταδάκη από 5 Μαΐου 1834 έως 8 Μαΐου 1837.
2. Ελίζα Βίννεφ από 5 Μαΐου 1834 έως 22 Απριλίου 1836.
3. Μαριγώ Μαζαράκη από 11 Μαΐου 1837 μέχρι 10 Ιανουαρίου 1838.
4. Πολυτίμη Κουσκούρη από 8 Μαΐου 1837 μέχρι 25 Οκτωβρίου 1845.
5. Σοφία Παπασταμάτη από τον Ιανουάριο του 1838 έως τον Μάρτιο του 1838 (άτυπα).
6. Κατίγκω Λαζαράκη: δίδαξε άτυπα για μερικές μόνον ημέρες.
7. Χρυσούλα Γελάκη: δίδαξε από 1 Νοεμβρίου του 1842 έως 21 Ιουλίου του 1843.
8. Περρεζίτσα Μαγριωλή: δίδαξε από 20 Ιανουαρίου 1844 έως 6 Σεπτεμβρίου 1849.
9. Ζωή Σακελλίωνος: δίδαξε από 25 Οκτωβρίου 1845 έως 20 Δεκεμβρίου 1848, οπότε και απολύεται. Επαναδιορίζεται στις 6 Σεπτεμβρίου του 1849. Το 1850 διδάσκει ακόμη στο σχολείο.
10. Πηνελόπη Δρίτσου: δίδαξε από 20 Δεκεμβρίου 1848. Το έτος 1850 διδάσκει ακόμη στο σχολείο.

Με αυτές όμως τις δασκάλες δύσκολα θα μπορούσε να δικαιολογηθεί το γεγονός ότι το σχολείο χαρακτηριζόταν ως «πρότυπο» όπως σημειώσαμε πιο πάνω. «Πρότυπο» κατέστησαν το σχολείο οι δυο πρώτες πιο ικανές και μορφωμένες δασκάλες του Ελληνικού Βασιλείου που υπηρέτησαν σ' αυτό αλλά και οι καθηγητές που κατ' εξαίρεση δίδαξαν παράλληλα στο σχολείο αυτό και οι οποίοι υπηρετούσαν στο Διδασκαλείο, το Γυμνάσιο, το Ελληνικό σχολείο, καθώς και το Ορφανοτροφείο της πόλης⁵⁰. Αυτοί οι καθηγητές, είτε «αμισθί» είτε με κάποιο επιμίσθιο από τους γονείς των μαθητριών, δίδαξαν τα μαθήματα των Ελληνικών, της Ιεράς Κατήχησης, και των Γαλλικών. Ο τίτλος του «πρότυπου» αλλά και η συνεχής πίεση των γονέων για ανώτερη μόρφωση «των κορασίων τους», συνηγορούν υπέρ της απόψεως ότι το σχολείο πράγματι ιδρύθηκε με στόχο να καταστεί «ανώτερο σχολείο κορασίων»⁵¹ και να προετοιμάσει δασκάλες.

Τα «ανωτέρου» τύπου αυτά δημοτικά σχολεία κορασίων παρέμεναν ουσιαστικά τετραετή, αλλά προσομοίαζαν προς τα μετά το δημοτικό τριετή Ελληνικά σχολεία αρρένων με την προσθήκη στο πρόγραμμά τους μερικών μαθημάτων που διδάσκονταν στο Ελληνικό σχολείο. Αυτή η «εξαίρεση» που ποτέ δεν είχε θεσμοθετηθεί με νόμο μετρίαζε τον πραγματικό αποκλεισμό των κορασίων από την μετά το δημοτικό Μέση Εκπαίδευση (τρία χρόνια Ελληνικό σχολείο και τέσσερα χρόνια Γυμνάσιο) αφού ο σχετικός νόμος της 31ης Δεκ. 1836 δεν αναφερόταν καθόλου στη Μέση Εκπαίδευση κοριτσιών. Είναι προφανές ότι το επίπεδο του «ανωτέρου» αυτού σχολείου ήταν πιο κοντά σ' αυτό ενός αλληλοδιδακτικού δημοτικού σχολείου και πιο μακριά από εκείνο του Ελληνικού σχολείου. Για τη γυναίκα η φοίτηση στη Μέση Εκπαίδευση εθεωρείτο και από το κράτος και από την κοινωνία, περιττή. «Ανώτερα» μαθήματα, αλλά πάντα μέσα στο θεσμικό πλαίσιο του τετραετούς δημοτικού, διδάσκονταν εκείνα τα κοράσια που προορίζονταν να γίνουν δασκάλες σε σχολεία κοριτσιών. Δηλαδή δασκάλες με πολύ κατώτερη μόρφωση από εκείνη που πρόσφερε το Διδασκαλείο στους άρρενες υποψηφίους δασκάλους. Πράγματι από ειδήσεις γραπτών τεκμηρίων της εποχής γνωρίζουμε μερικά ονόματα διδασκαλισσών που είχαν αποφοιτήσει από το «πρότυπο δημοτικό σχολείο κορασίων Ναυπλίου» (Π. Κουσκούρη, Σ. Παπασταμάτη, Κ. Λαζαράκη, Χ. Γελάκη).

Οι εξετάσεις

Ο νόμος του 1834 αφιερώνει στις εξετάσεις των μαθητών τρία άρθρα (56, 57, και 58). Σύμφωνα με το άρθρο 56 οι εξετάσεις έπρεπε να διεξάγονται «*μετά πάσαν εξαμηνίαν*» (χειμερινό και εαρινό εξάμηνο) και να διορίζεται γι' αυτό το σκοπό «*εξεταστική επιτροπή*». Σύμφωνα με το άρθρο 57 έπρεπε μετά το πέρας των εξετάσεων να γίνεται σχετική «*αναφορά εις την Γραμματείαν*», όπου θα σημειώνονταν ονομαστικώς και οι μαθήτριες που αρίσευσαν. Ιδιαίτερη μνεία για τις εξετάσεις των μαθητριών γίνεται στο άρθρο 58 που είναι άλλωστε και το μοναδικό που αφορά ειδικά στην εκπαίδευση των κορασιών. Στο άρθρο αυτό διευκρινίζεται ότι οι εξετάσεις στα σχολεία κορασιών πρέπει να διεξάγονται σύμφωνα με το άρθρο 56 του νόμου, με τη διαφορά ότι: «*στις εξετάσεις των μαθητριών εισάγονται και παρίστανται μόνο οι γονείς και οι πλησιέστεροι συγγενείς αυτών*»⁵² για λόγους προφανώς ηθικούς.

Στο σχολείο του Ναυπλίου οι πρώτες εξετάσεις μετά την έναρξη της λειτουργίας του έγιναν, με όλη την απαιτούμενη λαμπρότητα και επισημότητα το Σεπτέμβρη του 1835. Το αποτέλεσμα τους κρίνεται, στην έκθεση της Εξεταστικής Επιτροπής προς τη Γραμματεία, «*ευάρεστον*» και αποδίδεται στην «*ακάματον επιμέλειαν*» της τότε δασκάλας Πιτταδάκη η οποία βραβεύεται από το Δημοτικό Συμβούλιο της πόλης με «*εν αδαμάντινον δακτυλίδιον*»⁵³. Τα χρόνια που ακολουθούν έως το 1850 οι εξετάσεις δεν γίνονται πάντα μετά τη λήξη κάθε εξαμηνίας. Τα τεκμήριά μας, μαρτυρούν ότι μόνον τα έτη 1838, 1839, και 1844, διεξήχθησαν κανονικά Φεβρουάριο και Αύγουστο και οι εαρινές, και οι χειμερινές εξετάσεις στο σχολείο του Ναυπλίου⁵⁴. Τις περισσότερες φορές δεν γίνονταν ακριβώς τον καθορισμένο χρόνο και κάθε φορά για διαφορετικό λόγο. Ως προς το διαδικαστικό - γραφειοκρατικό και τελετουργικό μέρος, οι εξετάσεις δεν είχαν ομοιομορφία. Τα παραστατικά των εξετάσεων (Έκθεση, καταστάσεις με ονόματα, εξετασθέντα μαθήματα, βαθμολογίες και κατατάξεις στις οκτώ «κλάσεις» - επίπεδα) δεν υποβάλλονταν τακτικά στη Γραμματεία κατά τα διατεταγμένα (άρθρο 57), συνήθως λόγω μη εγκαίρου διορισμού, απουσίας ή αμέλειας της Εξεταστικής Επιτροπής των ευηποληπτών πολιτών και οι συνεχείς παρατηρήσεις και πιέσεις για την υποβολή τους εκ μέρους των Αρχών δεν φαίνεται ότι είχαν αποτέλεσμα. Η δυσκολία ή και η παράλειψη διεξαγωγής των εξετάσεων στο σχολείο του Ναυπλίου οφειλόταν, μερικές φορές

και στο μειωμένο εργασιακό ενδιαφέρον των εκάστοτε διδασκαλισσών, λόγω των συνεχών και μακροχρόνιων προβλημάτων μισθοδοσίας τους, της κακής λειτουργίας του σχολείου και της κατά συνέπεια ελλιπούς προετοιμασίας των μαθητριών. Παρά ταύτα οι εξετάσεις, όπως και όποτε γίνονταν, ενίσχυαν τη δυναμική του θεσμού, επειδή νομιμοποιούσαν την πρακτική «πιστοποίηση» του επιπέδου των «γνώσεων» των μαθητριών, γνώσεων που έτσι θα μπορούσαν με κάθε τρόπο να εξαργυρώσουν και να αξιοποιηθούν.

Ο αριθμός των μαθητριών

Πόσες αριθμώς μαθήτριες γράφτηκαν και φοίτησαν στο σχολείο κατά το πρώτο έτος λειτουργίας του δεν το γνωρίζουμε. Ο πρώτος πίνακας των μαθητριών του Σεπτεμβρίου λανθάνει. Το επόμενο όμως έτος σε ονομαστικό κατάλογο που στέλνει η Πιπταδάκη στη Γραμματεία, (στις 15 Ιουνίου 1835) φέρονται γραμμένες 134 μαθήτριες⁵⁵.

Το 1836, ο αριθμός των μαθητριών μειώθηκε. Σε έγγραφο του προς το Βασιλιά Όθωνα ο Γραμματέας Ιάκωβος Ρίζος επαινώντας το ζήλο της Πιπταδάκη αναφέρει ότι στο σχολείο φοιτούσαν 103 μαθήτριες⁵⁶.

Αντίθετα το 1837, ο αριθμός των μαθητριών αυξήθηκε. Σε έγγραφο του προς τη Γραμματεία ο Διοικητής Αργολίδος αναφέρει ότι «εις το δημοτικόν των κορασίων μαθητεύουσιν υπέρ τα 180 κοράσια»⁵⁷.

Αυτή η αυξομείωση κάθε φορά του αριθμού των μαθητριών πιθανότατα οφειλόταν στο ότι άλλοτε γινόταν λόγος για τις μαθήτριες που είχαν εγγραφεί και άλλοτε για εκείνες που πραγματικά φοιτούσαν. Πολλές μαθήτριες εγγράφονταν αλλά δεν εμφανίζονταν ή εμφανίζονταν και σύντομα διέκοπταν τη φοίτηση.

Για το έτος 1838 γνωρίζουμε μόνον ότι «η πληθύς τω μαθητριών απαιτούσε αναγκάως» τον διορισμό νέας διδασκάλισσας στη θέση της Μ. Μαζαράκη που παραιτήθηκε⁵⁸. Το 1839 ο αριθμός των μαθητριών παρουσιάζει μείωση. Η Κουσκούρη πληροφορώντας την Επιθεωρητική Επιτροπή του σχολείου για τις ελλείψεις εποπτικού υλικού, ζητεί την προμήθεια τέτοιου υλικού για 140 μαθήτριες⁵⁹.

Το 1840 ο αριθμός των μαθητριών κυμαίνεται περίπου στα ίδια

επίπεδα. Σε κατάλογο που αποστέλλει η Κουσκούρη στο Δήμαρχο (άγνωστο για ποιους λόγους), καταγράφονται 130 μαθήτριες⁶⁰.

Η επόμενη χρονολογικά είδηση που έχουμε είναι του 1842. Σε έκθεση της Εξεταστικής Επιτροπής μετά το πέρας των εαρινών εξετάσεων, σημειώνεται ότι ο αριθμός των μαθητριών είναι 130⁶¹. Από «ονομαστικό κατάλογο» που έστειλε η Κουσκούρη στη Γραμματεία το 1843 πληροφορούμαστε ότι φοιτούσαν στο σχολείο 203 μαθήτριες⁶².

Το 1844 η Κουσκούρη πάλι με αναφορά της προς το Υπουργείο παραπονείται για τη μη πληρωμή διδάκτρων εκ μέρους γονέων 200 μαθητριών⁶³.

Το 1845, η Σακελλίωνος έστειλε στο Διοικητή ένα κατάλογο με είδη εποπτικού υλικού που χρειάζονταν για 150 μαθήτριες⁶⁴. Η ίδια το επόμενο έτος σε έγγραφό της προς το Δήμαρχο σχετικά με την κακή κατάσταση του σχολείου ως προς την υλικοτεχνική υποδομή του, αναφέρει ότι οι μαθήτριες είχαν φτάσει τις 217⁶⁵.

Δεν έχουμε καμία σχετική είδηση για το έτος 1847. Για το 1848 υπάρχει ένας ονομαστικός πίνακας που έστειλε η Σακελλίωνος προς το Δήμαρχο, ύστερα από εντολή του. Σ' αυτόν αναγράφονται τα ονόματα 171 μαθητριών⁶⁶.

Το 1849 η Σακελλίωνος σε έγγραφό της προς το Νομάρχη αναφέρει ότι «εις το σχολείον προσέρχονται καθ' εκάστην υπέρ τα 170 κοράσια»⁶⁷.

Από τα στοιχεία αυτά προκύπτει ότι παρά τα προβλήματα και τις σχετικές αυξομειώσεις, γενικά ο αριθμός των μαθητριών βαίνει αυξανόμενος. Ο μεγάλος γενικά αριθμός των μαθητριών που φοιτούσαν είναι εύκολο κανείς να φαντασθεί πόσα προβλήματα δημιουργούσε στη λειτουργία του σχολείου και ειδικότερα στη δασκάλα η οποία μαζί με μια νεαρή βοηθό, συνήθως μια καλή μαθήτρια-απόφοιτο του σχολείου, προσπαθούσε να τις επιτηρήσει και να διδάξει τα διάφορα μαθήματα σε 200 περίπου μαθήτριες. Συχνά βέβαια υπήρχαν περιπτώσεις όπου ο αριθμός των μαθητριών ήταν πολύ μεγαλύτερος (έφθανε τις 300 και 400). Η αλληλοδιδασκτική όμως είχε επινοηθεί ακριβώς για να καταστήσει κατορθωτό όσο ήταν δυνατό ένας δάσκαλος ή μια δασκάλα να τα βγάξει πέρα με ένα τέτοιο πλήθος.

Η στέγαση του σχολείου

Κατά τον Οδηγό της αλληλοδιδασκτικής (1830) το σχολείο έπρεπε «να κτίζεται εις τινά τόπον παράμερον των πολυπληθέστερων γειτονιών»⁶⁸. Για τη στέγαση του σχολείου Ναυπλίου όμως δε χτίστηκε ειδικό οικοδόμημα, τουλάχιστον κατά την περίοδο που μελετάμε. Από τα τεκμήριά μας προκύπτει ότι κατά την περίοδο 1834-1850 το σχολείο στεγάστηκε σε έξι διαφορετικά κτίρια. Μετακόμισε πέντε φορές. Τα κτίρια που στεγάστηκε και ο χρόνος κάθε φορά παραμονής σε καθένα απ' αυτά, είναι με κάθε συντομία τα εξής:

1. «*Οικία Στράτου*» 1834-1835. Μετά από οκτώ μήνες στέγασης στην οικία αυτή κρίνεται απαραίτητο το σχολείο να μετακομίσει διότι η Γραμματεία των Εσωτερικών πρότεινε την κατεδάφισή της για λόγους εξωραϊσμού και στολισμού της πόλης του Ναυπλίου⁶⁹.
2. «*Εθνική οικία αρ. 88 του Ζαΐμη*» 1835-1840. Η οικία του Ζαΐμη θεωρήθηκε ως «πολλά κατάλληλη» από το Δήμαρχο Ναυπλίου για τη στέγαση του σχολείου. Επρόκειτο για κτίριο που είχε τρεις ορόφους και δυο εισόδους, μία στην πρόσοψή του στο δημόσιο δρόμο και μία στο πίσω μέρος. Για τη στέγαση του σχολείου επιλέχθηκαν τα δυο επάνω πατώματα. Προέκυψε όμως πρόβλημα με την επιλογή της κυρίας εισόδου του σχολείου, αφού, σύμφωνα με τις νοοτροπίες και τη ήθη της εποχής, η θέαση των κορασίων από τους διερχόμενους από το δημόσιο δρόμο, ήταν επικίνδυνη. Τελικά ως είσοδος του σχολείου καθορίστηκε εκείνη του «οπισθίου μέρους» και το νέο κτίριο παραδόθηκε επίσημα στην τότε διδασκάλισσα Ε. Πιπταδάκη τον Ιούνιο του 1835. Η πενταετής στέγασή του στον επονομαζόμενο «*Εθνικό οίκο*» δεν ήταν χωρίς προβλήματα. Η εγκατάσταση «*ίππων εις τα του καταστήματος κατώγεια*», η ύπαρξη ακαθαρσιών στο σχολικό χώρο, η μη συντήρηση του κτιρίου καθώς και η παλαιότητά του, φαίνεται ότι οδήγησαν το Διοικητή Αργολίδος να διατάξει τον Δήμαρχο Ναυπλίου τον Ιούλιο του 1840 να «*προμηθεύσει*» νέα, κατάλληλη και στερεά οικία για τη στέγαση του σχολείου κορασίων⁷⁰.
3. «*Οικία Κλωνάρη*» 1840-1841. Πράγματι μερικούς μήνες αργότερα (Νοέμβριος 1840) το σχολείο στεγάζεται σε άλλο κτίριο, την επονομαζόμενη οικία Κλωνάρη. Το κτίριο ενοικίασε ο Δήμος. Το ενοίκιο πληρωνόταν από το δημοτικό ταμείο και ανερ-

χόταν σε 50 δραχμές κατά μήνα. Στο νέο αυτό κτίριο όμως το σχολείο στεγάζεται μόνο για δέκα μήνες, διότι το Σεπτέμβριο του 1841 η τότε δασκάλα Κουσκούρη αναφέρει, με έγγραφό της προς το Δήμαρχο Ναυπλίου, ότι πληροφορείται εκ φήμης την απόφαση να «χρησιμεύσει ως Γυμνάσιον το κατάστημα του σχολείου των κορασίων»⁷¹. Φαίνεται ότι κάτω από την πίεση των γεγονότων και των συνθηκών το σχολείο και πάλι μετακόμισε εσπευσμένα σε άλλο κτίριο τον Νοέμβριο του 1841.

4. «Οικία Ξένου» 1841-1842. Η οικία στην οποία μετακόμισε το σχολείο ήταν η επονομαζόμενη οικία Ξένου. Το νέο κτίριο όμως, δεν κρίθηκε κατάλληλο για σχολείο κορασίων από τον τότε Διοικητή Αργολίδος Ι. Κουτουμά, ο οποίος διέταξε τον Δήμαρχο (στις 27 Δεκεμβρίου 1841) «να ενοικιάσει άλλην οικίαν κατάλληλον δια σχολείον κορασίων εντός πέντε ημερών»⁷².
5. «Οικία Κουτουμά» 1842-1848. Πράγματι τον Ιανουάριο του 1842 (μετά από τρεις μόνο μήνες στέγασης του σχολείου στην οικία Ξένου) υπογράφεται ενοικιαστήριο συμβόλαιο μεταξύ του ιδιοκτήτη του κτιρίου Ι. Κουτουμά (του ίδιου του Διοικητή δηλαδή) και του Δημάρχου Ναυπλίου με μηνιαίο ενοίκιο 60 δραχμών. Η οικία Κουτουμά ήταν διώροφη και βρισκόταν εντός του φρουρίου Ναυπλίας. Για τη χρήση του σχολείου των κορασίων ενοικιάσθηκε το «επάνω πάτωμα» του κτιρίου⁷³. Τον Νοέμβριο του 1845, η τότε δασκάλα Σακελλίωνος παραπονείται έντονα προς την Δημαρχία για την άθλια κατάσταση του κτιρίου το οποίο «έχρηζεν επισκευής» και «έτρεχε όταν έβρεχε»⁷⁴. Προβλήματα προέκυψαν όμως και με την πληρωμή του ενοικίου εκ μέρους του Δήμου. Έτσι ο Κουτουμάς μέσω επιτρόπου ζητεί το Φεβρουάριο του 1846 την εκκένωση του κτιρίου. Φαίνεται αυτό δεν έγινε και ο Κουτουμάς έπειτα από ένα έτος επαναφέρει το θέμα και το 1848 το σχολείο μεταστεγάζεται σε άλλο οίκημα⁷⁵.
6. «Μητροπολιτική οικία» 1848-1850. Κάτω από αυτές τις συνθήκες και τις πιέσεις φαίνεται ότι ο Δήμαρχος αναζητεί επειγόντως ένα νέο κτίριο για τη στέγαση του σχολείου. Μετά από πολλές προσπάθειες, επιλέγεται ως προσωρινή και πάλι λύση η επονομαζόμενη «Μητροπολιτική οικία», η οποία ανήκε στο Δήμο Ναυπλίου και εχρησιμοποιείτο από το Μητροπολίτη ως κατάλυμα ιερέων. Το Μάιο του 1848 και ενώ ήδη το σχολείο στεγαζόταν εκεί, προκύπτουν προβλήματα με τους «κάτωθι του σχολείου (στο ισόγειο) ενοικούντες ιερείς, διότι η παρουσία τους δεν εσυμβιβάζετο με την φοιτώσαν νεολαίαν του γυναικεί-

ου φύλου»⁷⁶. Το σχολείο στεγάστηκε στη μητροπολιτική οικία και τα επόμενα έτη, δεν γνωρίζουμε όμως μέχρι πότε. Φαίνεται πως το σχολείο κορασίων Ναυπλίου άργησε πολύ να αποκτήσει δική του μόνιμη στέγη.

Απ' όλα αυτά συνάγεται ότι δεν υπήρξε ποτέ μέριμνα από την Κυβέρνηση ή το Δήμο για την οικοδόμηση ειδικού κτιρίου για τη στέγαση του σχολείου. Το γεγονός αυτό είναι σημαντικό αν ληφθεί υπόψη και το ότι το σχολείο αυτό ιδρύθηκε από ιδιαίτερο ενδιαφέρον της Αντιβασιλείας και του Όθωνα και ότι οι πόροι συντήρησής του προέρχονταν, μέχρι το 1843, αποκλειστικά από την Κυβέρνηση. Παρά την ιδιαιτερότητά του αυτή (το μοναδικό κρατικό σχολείο κορασίων) δεν ευτύχησε να αποκτήσει δικό του κτίριο σε αντίθεση βέβαια με πολλά δημοτικά σχολεία αρρένων, τα οποία είχαν οικοδομηθεί επί Καποδίστρια και συνέχισαν να οικοδομούνται και κατά την Οθωνική περίοδο. Αυτή η αντίφαση είναι προϊόν των κοινωνικών και πολιτικών προτεραιοτήτων, αλλά και της νοοτροπίας της εποχής που αφορούσε τη θέση της γυναίκας στην κοινωνία και το ρόλο της στην παραγωγή. Η γυναίκα θεωρείτο δευτερεύουσας κοινωνικής σημασίας. Έπρεπε να μείνει «αθέατη» και αυστηρά ελεγχόμενη λόγω της κοινωνικής ισχύος της «ανδρικής κυριαρχίας».

Ο υλικοτεχνικός εξοπλισμός του σχολείου

Η πρώτη δασκάλα του σχολείου Ε. Πιπταδάκη ένα χρόνο σχεδόν μετά τον διορισμό της (Ιούνιος 1835), κατάρτισε κατάλογο με το απαραίτητο για την καλή λειτουργία του σχολείου παιδαγωγικό υλικό. Στον κατάλογο η δασκάλα επισημαίνει: «*Το σχολείον έχει χρείαν ενός Οδηγού της Μεθόδου, ενός σώματος πινάκων των Παρισίων*⁷⁷ *ενός σώματος πινάκων Αριθμητικής του Ιομάρδου, ενός σώματος Κυριακοδρομιών του Ευαγγελίου, ενός σώματος Ιεράς Γραφής, 5 Κατηχήσεις, 10 Συνόψεις της Ιεράς Ιστορίας, 10 Προσευχητάρια, μίαν Κατήχησιν του (Επισκόπου) Πλάτωνος, ένα Εγχειρίδιον Ιχνογραφίας, 120 Αβάκια*». Παρότι όμως παρουσιάστηκε, όπως όριζε ο νόμος, στο Διευθυντήριο επίτροπος (29 Ιουλίου 1835) δια να παραλάβει τα ζητούμενα βιβλία και άλλα αντικείμενα, δεν τα παρέλαβε, γιατί ο Διευθυντής του Διευθυντηρίου Δημοτικής Εκπαίδευσης Κορκ βρισκόταν στη Σύρο και δεν ήταν εξουσιοδοτημένος κανένας άλλος να τα παραδώσει. Φαίνεται ότι η

δασκάλα ένα χρόνο αργότερα (Ιούλιος 1836), παρέλαβε τα ζητούμενα και ικανοποιημένη ενημέρωσε το Δήμαρχο της πόλης ότι το σχολείο των κορασίων «ήρχισε να οργανίζεται κατά τον τρόπον τον οποίον διαλαμβάνει ο Οδηγός του Σαραζίνου»⁷⁸. Ένα χρόνο περίπου αργότερα (Οκτώβριος 1837) η Πιπταδάκη ζητεί επίμονα από τον Δήμαρχο και την κατασκευή ξύλινων πινάκων πληροφορώντας τον ότι ο αριθμός των μαθητριών αύξανε καθημερινά και οι ελλείψεις στο εποπτικό υλικό ήταν πολύ μεγάλες⁷⁹. Δε φαίνεται ότι το αίτημα της Πιπταδάκη ικανοποιήθηκε. Οι δύο δασκάλες (Πολυτίμη Κουσκούρη και Μαριγώ Μαζαράκη), που ανέλαβαν υπηρεσία μετά την μετάθεση της Πιπταδάκη υπέβαλαν και πάλι (Αύγουστος 1837) πίνακα με τα ελλείποντα και αναγκαία μέσα για τη διδασκαλία και παρακάλεσαν τον Δήμαρχο για την ταχεία προμήθειά τους. Ζητούσαν: «60 Σανιδοπίνακες δια να κολληθώσι επ' αυτών οι πίνακες της αναγνώσεως, της αριθμητικής κ.τ.λ., 25 βιβλία δι' ανάγνωσιν της Η' κλάσεως, 180 πετρκόνδυλα, 180 κονδυλοφόρους και τα εργαλεία της Ιχνογραφίας»⁸⁰. Δύο μήνες αργότερα (Οκτώβριος 1837) ενημερώνουν το Δήμαρχο ότι είναι επίσης αναγκαία για το σχολείο: «1 κώδων, 30 βιβλία προς ανάγνωση, 2 κανόνες, 7 γεωγραφικοί πίνακες περιέχοντες τα δυο ημισφαίρια, 4 μαυροπίνακες ημικυκλίων, 1 μαστέλλον (κάδος), 2 τενεκέδες δια να πίνουν αι μαθήτραι νερόν, 80 γραφίδες κατά μήνα, 30 κόλλας χαρτί, 8 μολυβοκόνδυλα, 150 πετροκόνδυλα, 150 κονδυλοφόροι, 10 σπογγάρια, 2 σαρώματα, ½ οκά μελάνην, 6 δράμια κιμωλία γη/τεπεσίρι, 3 οκάδες άμμου λεπτής, τα εργαλεία της ιχνογραφίας»⁸¹.

Εν τω μεταξύ τις παραπάνω σοβαρές ελλείψεις σε εποπτικά μέσα διδασκαλίας, και άλλα χρήσιμα αντικείμενα κάλυπτε, μόνιμα σχεδόν, εξ ιδίων η δασκάλα Π. Κουσκούρη προκειμένου να εξασφαλίσει τη στοιχειωδώς ομαλή λειτουργία του σχολείου. Στη συνέχεια ζητούσε τα χρήματα αλλά δεν της αποδίδονταν όσα είχε ξοδέψει. Παρά τις φιλότιμες προσπάθειες όμως της δασκάλας, ο εξοπλισμός του σχολείου, με τη χρήση και τον καιρό, καταστρεφόταν. Η λειτουργία δυσκολευόταν. Μέχρι το 1842 η κατάσταση ως προς την υλικοτεχνική υποδομή του σχολείου δεν φαίνεται βελτιωμένη. Η Κουσκούρη σε έγγραφό της προς τον Δήμαρχο (Οκτώβριος 1842) παρατηρεί ότι οι ανάγκες και οι ελλείψεις του σχολείου είναι πολλές. Ο Δήμος λόγω αχρηματίας του ταμείου αδρανεύει. Δύο μήνες αργότερα η εικόνα του σχολείου από την άποψη της υποδομής παρουσιάζεται εντελώς αρνητική. Τώρα κρίνεται αναγκαία από τη δασκάλα και η επισκευή των θρανίων. Η

Κουσκούρη ζητεί επίσης να υπάρξει φροντίδα και για «*την καθαριότητα και θερμασίαν του καταστήματος*» καθώς και «*την υδροποσίαν των κορασίων*»⁸².

Αναφορά σε εποπτικό υλικό γίνεται πάλι το έτος 1845. Ένα μόλις μήνα μετά την ανάληψη των καθηκόντων της η νέα δασκάλα Ζ. Σακελλίωνος, υποβάλλει προς το Διοικητήριο Ναυπλίου δύο καταλόγους: στον πρώτο κατέγραφε το υλικό το οποίο παρέλαβε και στο δεύτερο το υλικό που ακόμα έλλειπε. Τα ελλείποντα αυτή τη φορά ήταν: «*1 εικών της Θεοτόκου, 15 θρανία με τους τηλεγράφους δια 150 μαθητριάς, αβάκια ισάριθμα των κορασίων, καθέκλαι δια την διδάσκαλον και τους επισκέπτας, 1 γραφείον κλειδονόμενον, 1 βιβλιοθήκη, σανιδοπίνακες δια να κολλώνται οι πίνακες της αναγνώσεως, της αριθμητικής και της ιχνογραφίας, 13 μαυροπίνακες δια την αριθμητικήν, 25 πινακίδια μικρά, 15 δείκτας, γεωγραφικοί πίνακες της Ελλάδος, 1 κώδων, 1 συρίστα, 1 οκάς κρητιδος (κιμωλία), 3 οκάδες μελάνι, 1 σάρωμα, 5 κανόνες, 2 εικόνες του Βασιλέα και της Βασίλισσας, μια θερμάστρα και η αναγκαία καυστική ύλη, εις πίθος δια νερόν και τινά ποτήρια εκ λευκοσιδήρου*». Η λεπτομερής καταγραφή και αίτηση του υλικού από τη Σακελλίωνος πάλι δεν φαίνεται να είχε κάποιο θετικό αποτέλεσμα. Η δασκάλα το Μάιο του 1846 εκθέτει την «*αθλίαν κατάστασιν του σχολείου, των τε υλικών και του οικήματος*»⁸³. Ένα χρόνο περίπου αργότερα (Ιανουάριος 1847) η Σακελλίωνος επανέρχεται και σε δραματικό τόνο γνωστοποιεί προς το Δήμαρχο ότι: «*Προ πολλού πολλά γραφεία και θρανία εξεκαρφώθησαν και τα κοράσια ένεκα τούτου στέκουν όρθια*»⁸⁴. Παραμένει άγνωστο (προς το παρόν) το τι απέγινε με το ζήτημα αυτό. Ίσως να υπήρξε κάποια επιδιόρθωση στα θρανία ή να προστέθηκαν και νέα με φροντίδα της Δημοτικής αρχής, διότι το επόμενο έτος (1848) η διδασκάλισσα απευθυνόμενη στη Νομαρχία Αργολίδος ζητεί μόνον την προμήθεια πινάκων Ιχνογραφίας⁸⁵.

Επιμείναμε λίγο περισσότερο στην παρουσίαση των προβλημάτων υλικοτεχνικής υποδομής και εξοπλισμού του σχολείου κορασίων μιας μεγάλης πόλης, που υπήρξε και πρωτεύουσα του ελληνικού κράτους, γιατί πρώτον μέσα από αυτά γίνονται κατανοητοί οι δυσμενείς όροι λειτουργίας του και δεύτερο συγκριτικά επιτρέπουν να αναπαρασταθεί η πολύ πιο άσχημη αντίστοιχη κατάσταση των σχολείων κορασίων άλλων τόπων λιγότερο ευνοημένων. Παρά ταύτα, ακόμα και παρά τη μη πληρωμή για πολλούς μήνες των διδασκαλισσών, υπήρχαν σχολεία που εξακολουθούσαν να λειτουργούν.

Συμπερασματικές κοινωνιολογικές προεκτάσεις

Το ιστορικό της ίδρυσης, της στέγασης και του εξοπλισμού αυτού του συγκεκριμένου σχολείου κορασίων, δίνει μια συνολική εικόνα όχι μόνο της λειτουργίας του αλλά και του κοινωνικοϊδεολογικού πλαισίου (contexte) μέσα στο οποίο λειτούργησε.

Με αφετηρία και βάση αυτό το υλικό μπορούν να διατυπωθούν μερικές κοινωνιολογικές παρατηρήσεις που βοηθούν στην πληρέστερη κατανόηση του θεσμού εκπαίδευσης των κορασίων την εποχή εκείνη.

1. Το Κράτος, ως εκφραστής των «γενικών συμφερόντων» ή του «κοινού συμφέροντος» της κοινωνίας, φρόντισε για τη θεσμοθέτηση (1834) της υποχρέωσης των Δήμων να ιδρύουν και να συντηρούν αλληλοδιδασκτικά σχολεία μόνον των αρρένων. Για την εκπαίδευση των κοριτσιών θα μπορούσαν να φροντίσουν οι Δήμοι, αν είχαν επιπλέον διαθέσιμους πόρους και αν ενδιαφέρονταν. Προτρέπονταν να ενδιαφερθούν γι' αυτήν την μικρότερης κοινωνικής σημασίας εκπαίδευση των κορασίων οι ιδιώτες. Η κοινωνική και πολιτική αυτή επιλογή εξηγεί το γεγονός της άνθισης των ιδιωτικών σχολείων θηλέων που αργότερα έγιναν μεικτά και μερικά των οποίων επιβιώνουν μέχρι σήμερα.
2. Η κοινωνική κατηγορία ή τάξη (δεν είναι ακριβώς το ίδιο) που πίεζε ή και έπαιρνε πρωτοβουλίες για την ίδρυση τέτοιων σχολείων, γιατί θεωρούσε κοινωνικά αναγκαία τη μόρφωση τουλάχιστον των δικών της κοριτσιών, ήταν η ανώτερη: κρατική, οικονομική, στρατιωτική, πολιτιστική, υπαλληλική ελίτ αλλά ακόμα και η επαρχιωτική τοπική ελίτ που επηρεαζόταν γρηγορότερα και περισσότερο από τις ιδέες και τις νοοτροπίες των αστών. Έτσι στο Ναύπλιο με την εγκατάσταση της αντιβασιλείας (Ιανουάριος 1833) συνέρρευσαν νέες ποικίλες κατηγορίες ανθρώπων. Κατηγορίες ανθρώπων που δεν ήταν δεμένοι με το παρελθόν του τόπου. Σ' αυτούς ανήκαν οι νέοι Βαυαροί άρχοντες και ένα πλήθος πολιτικών και στρατιωτικών υπαλλήλων που τους συνόδευαν, σ' αυτούς και οι μορφωμένοι έλληνες φαναριώτες και ντόπιοι που πολλοί είχαν σπουδάσει στο εξωτερικό και έσπευσαν στο Ναύπλιο για να αξιοποιήσουν κάθε γνωριμία και να καταλάβουν υψηλόβαθμες κρατικές θέσεις. Συνάχθηκαν λόγιοι, δάσκαλοι, ιερείς, μηχανικοί, τεχνικοί, νομικοί, караβοκύρηδες, νέοι έμποροι και επιχειρηματίες, αλλά και

πρόκριτοι. Πρώτοι αυτοί πέταξαν τη φουστανέλλα και φόρεσαν φράγκικο παντελόνι, πρώτοι νοιάστηκαν και για τη μόρφωση των κοριτσιών τους, μιμούμενοι τους ευπόρους νόθους-αστούς (μη επιχειρηματίες παραγωγούς) των αστικών κέντρων. Ο «χύδην» λαός σερνόταν πίσω τους. Το σχολείο κορασιών είχε καταστεί «πεδίο» όπου με τρόπο όχι πάντα λανθάνοντα, συγκρούονταν μέσα σ' αυτό τα συμφέροντα διαφόρων κοινωνικών κατηγοριών και ομάδων που διεκδικούσαν μεγαλύτερο και καλύτερης ποιότητας μερίδιο μόρφωσης για τα κορίτσια τους. Γι' αυτό όταν το σχολείο του Δήμου υπολειπουργούσε αυτοί ήταν εκείνοι που αναζητούσαν και επεδίωκαν εναλλακτικές λύσεις.

3. Οι ιδέες γενικά του διαφωτισμού που επηρέασαν περισσότερο ή λιγότερο μέσω του «Νεοελληνικού Διαφωτισμού» κυρίως τα ευνοημένα κοινωνικά στρώματα (τις ελίτ) επέτρεψαν την έξοδο των κοριτσιών τους από τα πίσω δωμάτια των σπιτιών και τις εσωτερικές με ψηλούς μαντρότοιχους αυλές, για να πάνε, πάντα με τη συνοδεία της υπηρέτριας ή της μητέρας στο σχολείο. Είναι κατανοητό γιατί και το σχολείο έπρεπε να λειτουργεί έτσι ώστε να «καλύπτει» και να προστατεύει τα κοράσια από το πιθανό «βέβηλο βλέμμα».
4. Αν εξαιρέσουμε τη μικρή πιθανότητα που είχε φανεί τότε να γίνει μια νεαρή απόφοιτη βοηθός δασκάλας και στη συνέχεια δασκάλα, δεν υπήρχε καμιά άλλη ευκαιρία εισόδου της εγγράμματης γυναίκας στην αγορά εργασίας. Τα γράμματα μόνο ως προσόν γάμου μπορούσε να τα εξαργυρώσει. Γι' αυτό το σχολείο δεν επεδίωκε να της μάθει παρά μόνο να «κεντάει», να «πλέκει», και να «ράβει» συνήθως «άχρηστα» πράγματα, έτσι για να την απασχολεί και να την καταστήσει ενδεχομένως «καλή οικοκυρά» και «σιωπηρή-υπάκουη σύζυγο». Παρά ταύτα, μέσα από αυτού του τύπου σχολεία κορασιών της εποχής (μισσιοναρίων, ιδιωτών, των Δήμων ή Κρατικά ή ημικρατικά, όπως της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας) προέκυψαν συγκροτημένες προσωπικότητες γυναικών διδασκαλισσών με υψηλή μόρφωση και αξιόλογη διδακτική και κοινωνική δράση, όπως π.χ. η Ελένη Πιπταδάκη και η Πολυτίμη Κουσκούρη για τις οποίες εξάλλου ετοιμάζουμε μια ειδική μονογραφία.

Σημειώσεις

1. Σκανδάμης Α., *Η τριακονταετία της Βασιλείας του Όθωνα 1832-1862*, εκδ. Εθνικό τυπογραφείο, Αθήναι, 1961. Τη σύνθεση του τριμελούς συμβουλίου της Αντιβασιλείας αποτελούσαν: Ο Κόμης Ιωσήφ Λουδοβίκος φον Άρμανσπεργκ, ο Γεώργιος Λουδοβίκος φον Μάουρερ και ο υποστράτηγος Κάρολος Έιντεκ. Ως συμπάρεδρα μέλη προστέθηκαν ο σύμβουλος πρεσβείας Κάρολος φον Άμπελ και ο ανώτερος διοικητικός υπάλληλος φον Γραίνερ. Η ψήφος των δυο τελευταίων ήταν απλά συμβουλευτική στα κρατικά ζητήματα. Οι αποφάσεις λαμβάνονταν κατά πλειοψηφία από τα τρία μέλη της Αντιβασιλείας, προεδρεύοντας πάντοτε του Άρμανσπεργκ. Η εκλογή των προσώπων της Αντιβασιλείας έγινε απ' ευθείας από το βασιλιά Λουδοβίκο της Βαυαρίας, ο οποίος θεωρούσε τα πρόσωπα αυτά ως τα πλέον ενδεδειγμένα.
2. Μπουζάκης Σ., *Νεοελληνική εκπαίδευση - 1821-1985*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 1991.
3. Mylonas Th., «The Strong Tendency to Transfer Legislation from France to Greece in the First Half of the Nineteenth Century and Mayer's Organic law on Greek Primary Education (1834)», in N.P. Terzis (ed.), *Education in Balkans: From the Enlightenment to the Founding of the Nation States*, ed. Kyriakidis Brothers, Thessaloniki, 2000.
4. Μάουρερ Γκ. Π., *Ο Ελληνικός λαός*, εκδ. Αφοί Τολίδη, Αθήνα, 1976.
5. Κλάδος Π., *Εκκλησιαστικά και εκπαιδευτικά ήτοι νόμοι, διατάγματα, εγκύκλιοι, οδηγοί*, Αθήνησι, 1860.
6. ΓΑΚ, Π. 167/2, Α.Π., 19 Μαΐου 1834. Έγγρ. του Γραμματέα Κ. Σχινά προς την επί της Οικονομίας Γραμματεΐαν, το οποίο αναφέρεται στο με αριθμό 12548 Βασιλικό Διάταγμα διορισμού της Πιπταδάκη και της Βίτνεφ.
7. Κουχτσόγλου Γ., *Εισαγωγή στο Κ. Παπαρρηγόπουλος: Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, εκδ. Σεφερλή, 1955.
8. Γιαννακάκη Ε., Ελένη Πιπταδάκη, *Εφημερίς των Κυριών*, έτος Δ', αρ. 175, 19 Αυγούστου 1890.
9. Οι πόροι συντήρησης του σχολείου από την αρχή της λειτουργίας του μέχρι το 1843 προέρχονταν από την κυβέρνηση. Το γεγονός αυτό αποδεικνύει η χορηγία της μισθοδοσίας από το εκκλησιαστικό ταμείο όσων διορίστηκαν μέχρι τον Ιούνιο του 1843 στο σχολείο κορασίων Ναυπλίου.
10. ΓΑΚ, 167/2, Α.Π., 19 Μαΐου 1834. Έγγρ. του Γραμματέα Σχινά προς την επί της Οικονομίας Γραμματεΐαν.
11. Στο σχολείο είχαν διοριστεί και δίδασκαν ως ωρομίσθιοι ή αμισθί και ορισμένοι καθηγητές του εκεί Ελληνικού σχολείου, Γυμνασίου και Ορφανοτροφείου, καθώς και καθηγητές από το Διδασκαλείο πριν αυτό μεταφερθεί στην Αθήνα το έτος 1835.
12. ΓΑΚ, Π. 167/2, Α.Π. 1405/15, 27 Ιουν. 1836. Έγγρ. του Γραμματέα Ρίζου προς τον Βασιλιά Όθωνα (έγγραφο στα γαλλικά).
13. Ξηραδάκη Κ., *Το Φεμινιστικό κίνημα στην Ελλάδα - Πρωτοπόρες Ελληνίδες 1830-1936*, εκδ. Γλάρος, Αθήνα, 1988.

14. ΓΑΚ, Π. 167/2, Α.Π. 19 Μαΐου 1834. Έγγρ. του Γραμματέα Κ. Σχινά προς την επί της Οικονομίας Γραμματεία το οποίο αναφέρεται στο με αριθμό 12548 Βασιλικό Διάταγμα διορισμού της Πιπταδάκη και της Βίτνεφ. Με διάταγμα στις 8 Μαΐου 1834, όλη η μοναστηριακή περιουσία περιήλθε στο κράτος με την πρόθεση να χρησιμοποιηθεί για την προώθηση του κρατικού εκπαιδευτικού προγράμματος – μισθοί δασκάλων, ενοικιάσεις σχολικών κτιρίων, υποτροφίες κ.λπ. βλ. Πετρόπουλος Ι., Κουμαριανού Α., «Περίοδος Βασιλείας Όθωνος, 1833-1862», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, εκδ. Αθηνών, Αθήνα, 1977. Ενδεχομένως οι διαδικασίες για σχηματισμό του δήμου δεν είχαν ολοκληρωθεί, ώστε να έχει τη δυνατότητα καταβολής της μισθοδοσίας της δασκάλας, αφού ο διορισμός της στο σχολείο ήταν σχεδόν ταυτόχρονος. Έτσι ανέλαβε τη μισθοδοσία της προσωρινά το εκκλησιαστικό ταμείο.

15. ΓΑΚ, Π. 167/2, Α.Π. 18 Μαΐου 1834. Έγγρ. του Γραμματέα Κ. Σχινά προς Ε. Πιπταδάκη. Τα άρθρα 24 και 26 αφορούσαν στην παροχή ανέξοδης δηλαδή δωρεάν κατοικίας στους διδάσκοντες καθώς και στα δίδακτρα. Το άρθρο 58 αφορούσε στη διεύθυνση των σχολείων των κορασίων από γυναίκες δασκάλες· βλ. Κλάδος Π., *Εκκλησιαστικά και εκπαιδευτικά ήτοι νόμοι, διατάγματα, εγκύκλιοι κ.λπ.*, Αθήνα, 1860.

16. Το παιδαγωγείο Hildner που ίδρυσε ο Πρώσος διαμαρτυρόμενος αιδεσιμότητας Hildner, περιελάμβανε τέσσερα διαφορετικά σχολεία: αλληλοδιδασκτικό και Ελληνικό σχολείο για κορίτσια, αλληλοδιδασκτικό για αγόρια και νηπιακό και για τα δυο φύλα. Έργο του ήταν κύρια η εκπαίδευση κοριτσιών και ο σκοπός του ήταν διφυής. Πρώτον, η προσφορά ανώτερης μόρφωσης σε κορίτσια και δεύτερον, η επαγγελματική διέξοδος του διδασκαλικού επαγγέλματος για τα φτωχά κορίτσια· βλ. Παγανού Α., *Η εκπαίδευση των Ελληνίδων κατά την Οθωνική περίοδο*, εκδ. Βιβλιοθήκη Σ. Σαρπόλου, Αθήνα, 1989.

17. Το 1836 ο Ι. Κοκκώνης –επιθεωρητής στοιχειώδους εκπαίδευσως– ο διδάσκαλος του Γένους Γ. Γενάδιος και ο Αρχιμανδρίτης Μιχαήλ Αποστολίδης αποφασίζουν να ιδρύσουν μαζί με άλλους 70 συμπατριώτες την εν Αθήναις Φιλεκπαιδευτική Εταιρεία με σκοπό «την προαγωγήν της παιδείας του λαού»· βλ. *Η εν Αθήναις Φιλεκπαιδευτική Εταιρεία - Αρσάκεια - Το αίτιον Σχολεία 1836-1996*, Αθήνα, 1996.

18. ΓΑΚ, Π. 167/2, Α.Π. 8 Μαΐου 1837. Έγγρ. του Διοικητή Αργολίδος και Κορινθίας Δ. Κριεζή προς το Δήμαρχο Ναυπλίου.

19. Βλ. Γιαννακάκη Ε., Πιπταδάκη Ε., *όπ. παρ.*, 1890.

20. Το Μάιο του 1834, που έγινε ο διορισμός της Βίτνεφ βρισκόμαστε ακόμη στην περίοδο της πρώτης Αντιβασιλείας (Φεβρουάριος 1833 - Ιούλιος 1834). Είναι γνωστό ότι η Αντιβασιλεία ευνοούσε τη Βαυαροκρατία. Σύμβουλοι, ανώτεροι υπάλληλοι, διευθυντές υπηρεσιών, αλλά και κατώτεροι υπάλληλοι ήταν σχεδόν όλοι γερμανοί αυτή την περίοδο. Ο διορισμός της γερμανίδας δασκάλας στο δημοτικό σχολείο του Ναυπλίου εξυπηρέτούσε τις ανάγκες εκπαίδευσης των κορασίων των εγκατεστημένων γερμανών στην πόλη και την διδασκαλία της γερμανικής γλώσσας που είχε κα-

θερωθεί ως η δεύτερη επίσημη γλώσσα του κράτους. Η εφημερίδα της κυβέρνησης ως την ενηλικίωση του Όθωνα, εκδιδόταν στα ελληνικά και στα γερμανικά βλ. Φωτιάδης Δ., *Όθωνας – Η μοναρχία*, εκδ. Σ. Ζαχαρόπουλος, Αθήνα, 1988.

21. ΓΑΚ, Π. 167/2, Α.Π. 1718 10 Απριλίου 1835. Έγγρ. του Νομάρχη Αργολίδος Κορινθίας Φ. Μαύρου προς τη Γραμματεία.

22. ΓΑΚ, Π. 167/2, Α.Π. 2204/18 Ιουλίου 1835. Έγγρ. του Νομοδιευθυντή Γ. Οικονομίδη προς τη Γραμματεία.

23. ΓΑΚ, Π. 167/2, Α.Π. 10479/22 Απρ. /4 Μαΐου 1836. Έγγρ. «Όθων ε-λέω Θεού Βασιλεύς της Ελλάδος καθ' υψηλοτάτην επιταγήν Άρμανσπεργκ».

24. ΓΑΚ, Π. 167/2, Α.Π. 3402/11 Μαΐου 1836. Έγγρ. του Γραμματέα Ι. Ρίζου προς την Μ. Μαζαράκη.

25. ΓΑΚ, Π. 167/2, Α.Π. --/26 Μαΐου 1836. Όρκος υπηρεσίας – υπογρά-φουν οι: Μ. Μαζαράκη, ο ιερέύς Θ. Οικονόμου, ο Νομάρχης Φρ. Μαύρος».

26. ΓΑΚ, Π. 167/2, Α.Π. 1249/10 Ιαν. 1838. Έγγρ. της Μ. Μαζαράκη προς το Γενικόν Διευθυντήριον των Δημοτικών σχολείων.

27. ΓΑΚ, Π. 167/2, Α.Π. 4994 Ιουν. 1837. Έγγρ. του Διοικητή Αργολίδος Δ. Κριεζή προς τη Γραμματεία. Την εποχή εκείνη τα σχολεία των κορασίων ήταν λίγα και οι δασκάλες των κορασίων επιλέγονταν μόνο με εξετάσεις. Λίγο αργότερα η Φιλεκπαιδευτική εταιρεία θα αναλάβει την κατάρτιση των διδασκαλισσών. (Για την κατάρτιση των διδασκαλισσών βλ. Μπουζάκης Σ., Τζήκας Χ., Η κατάρτιση των Δασκάλων - Διδασκαλισσών και των Νηπιαγω-γών στην Ελλάδα – Η περίοδος των Διδασκαλείων – 1834-1933, εκ. Gutenberg, Αθήνα 1996)

28. ΓΑΚ, Π. 167/2, Α.Π. 370/26 Ιαν. 1838. Έγγρ. του Γραμματέα Γ. Γλα-ράκη προς την δημοδιδάσκαλον Ναυπλίας Πολυτίμη Κουσκούρη.

29. ΓΑΚ, Π. 167/2, Α.Π. 18155/21 Ιαν./2 Φεβρουαρ. 1838. Έγγρ. του Όθωνα που αποστέλλει προς τη Γραμματεία ο Γ. Γλαράκης.

30. ΓΑΚ, Π. 167/2, Α.Π. --/27 Μαρτ. 1838. Έγγρ. της Σ. Παπασταμάτη προς την έντιμον εξεταστικήν Επιτροπήν των ενταύθα δημοσίων σχολείων.

31. ΓΑΚ, Π. 167/2, Α.Π. 823/10 Μαρ. 1838. Έγγρ. του Γραμματέα Γ. Γλαράκη προς τον Διοικητή Αργολίδος.

32. ΓΑΚ, Π. 167/2, Α.Π. --/27 Ιαν. 1840. Έγγρ. που υπογράφουν ένδεκα μητέρες κορασίων-υπήκοοι και δημόται Ναυπλίου προς τη Μεγαλειοτάτη Άνασσα Αμαλία. Η διδασκαλία των εργοχείρων στα Παρθεναγωγεία είχε αρχίσει να παρακολουθεί την ευρωπαϊκή μόδα. Από πολύ νωρίς (το 1833) το Διοικητικό Συμβούλιο της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας αναγνώρισε την η-γεμονία των Δυτικών προτύπων στον τομέα των εργοχείρων.

33. ΓΑΚ, ΔΑΝ, Εκπ. Ρ36, Α.Π. 827, 3 Ιουλίου 1840. Έγγρ. από τον Δή-μαρχο Ναυπλίου προς το Δημοτικόν Συμβούλιον Ναυπλίου.

34. ΓΑΚ, ΔΑΝ, Εκπ. Ρ36, Α.Π. 6 Οκτωβρίου 1840. Έγγρ. από την επιθε-ωρητικήν επιτροπήν του σχολείου προς τον Δήμαρχον Ναυπλιέων.

35. ΓΑΚ, Π. 167/2, Α.Π. 1512, 15 Δεκεμβρίου 1840. Έγγρ. του Δημάρ-χου Ναυπλίου προς την Β. Διοίκησιν Αργολίδος.

36. ΓΑΚ, Π. 167/2, Α.Π. 109, 25 Νοεμβρίου 1840. Έγγρ. της Π. Κουσκούρη προς τη Γραμματεία. Η θέληση της Κουσκούρη να μετατεθεί στην Αθήνα ή στη Σύρο υποδηλώνει την καλύτερη κατάσταση της εκπαίδευσης σ' αυτές τις πόλεις και συνεπώς την αναζήτηση καλύτερης τύχης.

37. ΓΑΚ, ΔΑΝ, Εκπ. Ρ36, Α.Π. 3256, 24 Ιανουαρίου 1842. Έγγρ. της Π. Κουσκούρη προς την Β. Διοίκησην Αργολίδος. Η πρωινή βασιλική παράταξη αφορούσε στη γιορτή των «αποβατηρίων» που εορτάζετο ως εθνική κάθε 25η Ιανουαρίου. Τα αποβατήρια του Βασιλιά Όθωνα έγιναν στις 25 Ιανουαρίου 1833, τότε ο Όθων αποβιβάστηκε στο Ναύπλιο από την εγγλέζικη φρεγάτα Μαδαγασκάρη, μέσα σε μια πανηγυρική γιορτή· βλ. ο.π. Φωτιάδης Δ. Δ., Όθωνας η..., ...1988).

38. ΓΑΚ, Π. 167/2, Α.Π. 161, 19 Οκτωβρίου 1842. Έγγρ. της Π. Κουσκούρη προς τη Γραμματεία.

39. Η Χ. Γελάκη δεν είχε δίπλωμα γι' αυτό η Π. Κουσκούρη πρότεινε να διοριστεί ως «ευταξίας» με μικρή αμοιβή και να εκτελεί τα χρέη βοηθού· ΓΑΚ, ΔΑΝ, Εκπ. Ρ36, Α.Π. 701, 22 Οκτωβρίου 1842. Έγγρ. της Π. Κουσκούρη προς τον Δήμαρχο Ναυπλίου)

40. ΓΑΚ, ΔΑΝ, Εκπ. Ρ36, Α.Π. 1464, 1 Απριλίου 1843. Έγγρ. της Π. Κουσκούρη προς τον Δήμαρχον Ναυπλίου.

41. ΓΑΚ, ΔΑΝ, Εκπ. Ρ36, Α.Π. 14 Φεβρουαρίου 1844. Έγγρ. της Π. Κουσκούρη προς τον Δήμαρχον Ναυπλιέων. Τα στοιχεία μας είναι ελλιπή ως προς την κατάρτιση της Μαγριωλή, επίσης δεν γνωρίζουμε αν ήταν μαθήτρια του σχολείου κορασιών Ναυπλίου. Υπενθυμίζουμε επίσης ότι με το υπ' αρ. 1158 Βασιλικό Διάταγμα της 29ης Μαΐου 1843, οι μισθοδοσίες των δημοδιδασκάλων ανατίθενται από την 1 Ιουνίου του 1843, στα δημοτικά ταμεία. Είναι βέβαιο ότι το μέτρο αυτό εντελώς εξωπραγματικό για τα οικονομικά της εποχής δημιούργησε σωρεία προβλημάτων στους ενδεείς ιδιαίτερα δήμους και αποτέλεσε ανασχετικό παράγοντα στη λειτουργία των σχολείων της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης· βλ. Σακκής Δ., Η εκπαίδευση στις Νοτιοδυτικές Κυκλάδες κατά την Α' Οθωνική περίοδο (1833-1843), εκ. Σύλλογος προς διάδοσιν ωφέλιμων βιβλίων, Αθήνα 1997.

42. Η Ε. Πιτταδάκη ζήτησε την παραίτησή της από το σχολείο κορασιών Πειραιά στις 19 Οκτωβρίου 1845. Λίγες μέρες αργότερα (25 Οκτωβρίου 1845) διορίζεται η Π. Κουσκούρη· ΓΑΚ, Π. 180, Α.Π. 1050, 19 Οκτωβρίου 1845. Έγγρ. της Ε. Πιτταδάκη προς τον Δήμαρχον Πειραιώς.

43. Η Ζωή Σακελλίωνος αποφοίτησε από την Φιλεκπαιδευτική εταιρεία το 1841, διότι τότε προτάθηκε από το Διοικητή Αργολίδος ως «νυν εξελθούσα εκ του καταστήματος» και ως κατάλληλη δασκάλα για να διοριστεί στο σχολείο κορασιών του Άργους προκειμένου να αντικαταστήσει την παραιτούμενη Ε. Μαζαράκη (αδελφή της Μαρिγώς Μαζαράκη που ήταν επίσης δασκάλα)· ΓΑΚ, Π. 119/6, Α.Π. 10372, 18 Οκτωβρίου 1841. Έγγρ. του Γραμματέα Ι. Ρίζου προς τον Διοικητήν Αργολίδος.

44. ΓΑΚ, ΔΑΝ, Εκπ. Ρ36 Α.Π. 1177, 29 Αυγούστου 1846. Έγγρ. της Ζ. Σακελλίωνος προς τον Νομάρχη Αργολίδος.

45. ΓΑΚ, ΔΑΝ, Εκπ., Α.Π. 29 Απριλ. 1847. Έγγρ. 37 δημοτών του Ναυπλίου προς την Δημαρχίαν Ναυπλίου.

46. ΓΑΚ, ΔΑΝ, Εκπ. Π., Α.Π. 13447, 20 Δεκεμβρίου 1848. Έγγρ. του Υπουργού Δ. Καλλιφρονά προς την διδασκάλισσα Π. Δρίτσου.

47. ΓΑΚ, ΔΑΝ, Εκπ. Π., Α.Π. 29 Δεκεμβρίου 1848. Έγγρ. 107 δημοτών του Ναυπλίου προς – (έγγραφο χωρίς παραλήπτη). Αποτελεί δεδομένο για την εποχή το γεγονός της επαγγελματικής ανασφάλειας των διδασκόντων. Ήταν πάντοτε υποχείρια των δημοτικών και εφορευτικών επιτροπών και των ισχυρών πολιτικών παραγόντων του τόπου.

48. ΓΑΚ, ΔΑΝ, Π., Α.Π. 2522, 6 Σεπτεμβρίου 1849. Έγγρ. του υπουργού Δ. Καλλιφρονά προς τον Νομάρχη Αργολίδος.

49. ΓΑΚ, ΔΑΝ, Εκπ. Π., Α.Π. 1208, 16 Ιουνίου 1853. Έγγρ. του Δημάρχου Ναυπλίου προς την Νομαρχία Αργολίδος. Η Π. Δρίτσου εξακολουθεί να διδάσκει στο σχολείο κορασιών Ναυπλίου μέχρι το τέλος της Οθωνικής περιόδου. Τον Ιούλιο του 1862 εκγατέλειψε τη θέση της και απολύθηκε. ΓΑΚ, ΔΑΝ, Εκπ. Ο30, Α.Π. 4254, 21 Ιουλίου 1862. Έγγρ. του Νομάρχη Αργολίδος προς τον Δήμαρχον Ναυπλίου.

50. Υπενθυμίζουμε ότι το Διδασκαλείο συστάθηκε στο Ναύπλιο τον Απρίλιο του 1834 και τον επόμενο χρόνο μεταφέρθηκε στην Αθήνα όπου συνέχισε τη λειτουργία του μέχρι το 1864. (Βλ. ο.π. Μπουζάκης Σ., Τζήκας Χ., Η κατάρτησις....., 1996). Επίσης η Αντιβασιλεία ίδρυσε με Βασιλικό Διάταγμα στις 21 Νοεμβρίου του 1833 Γυμνάσιο και συγχρόνως Ελληνικό σχολείο στο Ναύπλιο. (Βλ. Δεμοίρου Σ., Ιστορία του Γυμνασίου Ναυπλίου, εκ. τυπ. Τ. Βακαλοπούλου, Αθήνα 1939). Τέλος σχετικά με το Ορφανοτροφείο αναφέρουμε ότι πρόκειται για το Ορφανοτροφείο αρρένων της Αίγινας που είχε ιδρύσει ο Καποδίστριας κατά τα τέλη του 1828. Ο Α. Ραγκαβής αναφέρει στα απομνημονεύματά του ότι τον Ιούνιο του 1834 μεταφέρθηκε στο Ναύπλιο. «Το Βασιλικόν Ορφανοτροφείον του Ναυπλίου» λειτούργησε μέχρι τον Οκτώβριο του 1844 όπου άγνωστο για ποιους λόγους, με Βασιλικό Διάταγμα διαλύθηκε. (Βλ. Ληξουριώτης Γ., Κοινωνικές και νομικές αντιλήψεις για το παιδί τον πρώτο αιώνα του νεοελληνικού κράτους, εκ. Δωδώνη Αθήνα - Γιάννινα 1986, επίσης Ραγκαβής Α., Απομνημονεύματα, τομ. Α', Εν Αθήναις, 1894.

51. Αναφορές για την λειτουργία του σχολείου ως «άνωτερου» κάνει και ο Ι. Ρίζος Νερουλός σε έγγραφό του προς τον Όθωνα το 1836 αλλά και η δασκάλα Π. Κουσκούρη που χρησιμοποιεί μάλιστα τον όρο Ελληνικό.

52. Βλ. για τα σχετικά άρθρα: Κλάδος Π., Εκκλησιαστικά και εκπαιδευτικά ήτοι νόμοι, διατάγματα, εγκύκλιοι, οδηγοί κ.λπ., εκ. του τυπογρ. Ι. Αγγελόπουλου, Αθήνησι 1860.

53. ΓΑΚ, ΔΑΝ, Εκπ. Σ41, Α.Π. 47, 14 Νοεμβρίου 1835. Έγγρ. του Δημοτικού Συμβουλίου προς τον Δήμαρχον Ναυπλίου. Υπήρχε και στη Γερμανία και στη Γαλλία η συνήθεια να βραβεύονται οι μαθητές που άριστευαν και οι δάσκαλοι με «δώρα». Το συνήθιζε και ο Καποδίστριας. Για παράδειγμα, μετά τις εξετάσεις στο αλληλοδιδασκτικό σχολείο αρρένων του Ναυπλίου τις οποίες παρακολούθησε και ευχαριστήθηκε για την προόδο του

σχολείου, χάρισε στο δάσκαλο Ησαΐα ένα ρολόι. (Δασκαλάκης Α., Κείμενα, Πηγαί της Ιστορίας της Ελληνικής Επανάστασεως, Σειρά Γ', Τα περί παιδείας, Αθήναι 1968.

54. ΓΑΚ, ΔΑΝ, Εκπ., Α.Π. 90, 12 Απριλίου 1838. Έγγρ. του Δημοτικού Συμβουλίου Ναυπλιέων. Προς τον Δήμαρχο Ναυπλίου, ΓΑΚ, ΔΑΝ, Εκπ. Ρ36, Α.Π. 1161, 16 Φεβρουαρίου 1839. Έγγρ. της δημοδιδασκάλισσας Π. Κουσκούρη προς τον Διοικητή Αργολίδος, και ΓΑΚ, ΔΑΝ, Εκπ. Ρ36, Α.Π. 731, 3 Αυγούστου 1844. Έγγρ. της δημοδιδασκάλισσας Π. Κουσκούρη προς την Δημαρχίαν Ναυπλίου. Η δασκάλα δηλώνει στο έγγραφό της ότι έκανε τα «αδύνατα δυνατά δια την προπαρασκευήν των εξετάσεων των κορασίων». Το γεγονός της δυσκολίας της διεξαγωγής των εξετάσεων συνδέεται απόλυτα με την κακή λειτουργία του σχολείου εκείνη την περίοδο. Τα συνεχή προβλήματα μισθοδοσίας της δασκάλας την ανάγκασαν να αναζητεί συνεχώς μετάθεση. Ενδεχομένως κάτω απ' αυτές τις συνθήκες εργασίας οι εξετάσεις πέρναγαν σε δεύτερη μοίρα.

55. ΓΑΚ, ΔΑΝ, Σ41 Α.Π. 15 Ιουνίου 1835. Έγγρ. «Ονόματα των εν τω σχολείω Ναυπλίας ευρισκομένων κορασίων».

56. ΓΑΚ, Π. 167/2, Α.Π. 15-17 Ιουνίου 1836 Έγγρ. του Γραμματέα Ι. Ρίζου προς τον Βασιλιά Όθωνα (έγγραφο στα γαλλικά).

57. ΓΑΚ, Π., 167/2, Α.Π. 5 Ιουνίου 1837. Έγγρ. του Διοικητή Αργολίδος προς τη Γραμματεία.

58. ΓΑΚ, Π., 167/2, Α.Π. 230, 21 Μαΐου 1838. Έγγρ. του Διοικητή Αργολίδος προς τη Γραμματεία.

59. ΓΑΚ, ΔΑΝ, Εκπ. Ρ36, Α.Π. 54, 16 Φεβρουαρίου 1839. Έγγρ. της δημοδιδασκάλισσας Π. Κουσκούρη προς την Επιθεωρητική Επιτροπή των Δημοτικών Σχολείων Ναυπλίου.

60. ΓΑΚ, ΔΑΝ, Εκπ. Ρ36, Α.Π. 22 Φεβρουαρίου 1840. «Ονομαστικός κατάλογος του εν Ναυπλίω σχολείου των κορασίων». Ο κατάλογος περιέχει μόνο τον αύξοντα αριθμό και το ονοματεπώνυμο των μαθητριών.

61. ΓΑΚ, Π., 167/2, Α.Π. 5153, 15 Σεπτεμβρίου 1842. Έγγρ. Έκθεση της Εξεταστικής Επιτροπής προς την Βασιλικήν Διοίκησιν Αργολίδος.

62. ΓΑΚ, ΔΑΝ, Εκπ. Ρ36, Α.Π. 5 Μαρτίου 1843. «Ονομαστικός κατάλογος των εν τω Δημοτικώ Σχολείω Ναυπλίας διδασκομένων κορασίων». Σύμφωνα με τον οδηγό της αλληλοδιδασκτικής του 1830 σε κάθε αλληλοδιδασκτικό σχολείο έπρεπε να κρατούνται επτά κατάστιχα (τα έξι από τον δάσκαλο και το ένα από τους πρωτόσχολους), τα εξής: Το κατάστιχον καταγραφής ή γενικό μαθητολόγιο, ο μηνιαίος κατάλογος προσκλήσεως, το κατάστιχον του εκ της προσκλήσεως προκύπτοντος, το κατάστιχον εσόδων και εξόδων, το κατάστιχον των μαθητευομένων, το κατάστιχον των επισκεπτομένων το κατάστιχον, το κατάστιχον της διανομής των βραβείων. Για τα κατάστιχα, βλ. Κοκκώνης Ι., *Εγχειρίδιον ή Οδηγός αλληλοδιδασκτικής μεθόδου νέος, τελειοποιημένος και πληρέστερος, εν Αιγίνη*, 1830.

63. ΓΑΚ, ΔΑΝ, Εκπ. Ρ36, Α.Π. 219, 12 Μαΐου 1844. Έγγρ. της δημοδιδασκάλισσας Π. Κουσκούρη προς τη Γραμματεία.

64. ΓΑΚ, ΔΑΝ, Εκπ. Ρ36, Α.Π. 2 Νοεμβρίου 1845. Έγγρ. «Κατάλογος

περί των ελλειπόντων και απαιτουμένων εις το εν Ναυπλίω σχολείον των κορασιών» συνταχθείς από την δημοδιδάσκαλον Ζ. Σακελλίωνος προς το Διοικητήριον Ναυπλίας.

65. ΓΑΚ, ΔΑΝ, Εκπ. Ρ36, Α.Π. 566, 5 Μαΐου 1846. Έγγρ. της Ζ. Σακελλίωνος προς τον Δήμαρχο Ναυπλίου.

66. ΓΑΚ, ΔΑΝ, Εκπ., Π., Α.Π. 55, 19 Μαρτίου 1848. Έγγρ. της Ζ. Σακελλίωνος προς τον Δήμαρχο Ναυπλίου.

67. ΓΑΚ, ΔΑΝ, Εκπ., Π., Α.Π. 86, 10 Οκτωβρίου 1849. Έγγρ. της Ζ. Σακελλίωνος προς την Βασιλικήν Νομαρχίαν Αργολιδοκορινθίας.

68. Βλ. Ι. Κοκκώνης, *όπ. παρ.*, 1830, σελ. 87.

69. ΓΑΚ, Π. 167/2, Α.Π. 29 Οκτωβρίου 1834. Έγγρ. του Γραμματέα Ι. Ρίζου προς τον Βασιλιά Όθωνα (έγγραφο στα γαλλικά).

70. ΓΑΚ, ΔΑΝ, Εκπ. Ρ36, Α.Π. 827, 3 Ιουλ. 1840. Έγγρ. του Δημάρχου Ναυπλίου προς το Δημοτικό Συμβούλιο.

71. ΓΑΚ, ΔΑΝ, Εκπ. Ρ36, Α.Π. 126, 23 Σεπτεμβρίου 1841. Έγγρ. της δημοδιδασκάλισσας Ναυπλίας Π. Κουσκούρη προς τον Δήμαρχον Ναυπλιέων. Σύμφωνα με τον Ι. Δεμοίρο κατά τη σύσταση του Γυμνασίου Ναυπλίου (1833) δεν υπήρχε για τη στέγασή του κατάλληλο οίκημα. Το Γυμνάσιο, κατά την έναρξη της λειτουργίας του, στεγάστηκε σε παλαιά τουρκική οικία που βρισκόταν κοντά στο γνωστό κτίριο του Α΄ Γυμνασίου Ναυπλίου που χτίστηκε αργότερα και το οποίο σώζεται μέχρι σήμερα. Το Γυμνάσιο από την ίδρυσή του μέχρι το 1858 στεγάστηκε σε εκείνη την παλαιά οικία. Ενδεχομένως αυτό δεν ευσταθεί, διότι όταν το 1841 ανέλαβε Γυμνασιάρχης ο Αδόλφος Ανσέλμος, ευνοούμενος του Βασιλιά και Διευθυντής της Βασιλικής Τυπογραφίας και Λιθογραφίας, απέστειλε προς τη Γραμματεία (στις 16-3-1841) έκθεση με την οποία επισήμανε τα προβλήματα του Γυμνασίου, με την εξής ιεραρχία: Το προσωπικό, το κτίριο και έπειτα έπιπλα, εργαλεία, βιβλία. Από τα τεκμήριά μας προκύπτει ότι τον Δεκέμβριο του 1841 το κτίριο που στεγαζόταν το σχολείο των κορασιών βρισκόταν ήδη υπό επισκευή, προκειμένου να μετακομίσει εκεί το Γυμνάσιο. Δεν είναι βέβαιο όμως αν τελικά μετακόμισε το Γυμνάσιο σ' αυτό. Για το κτίριο του Γυμνασίου Ναυπλίου, βλ. Δεμοίρος Ι., *όπ. παρ.*, 1932 και Σκλαβενίτης Τ., *Η σχολική βιβλιοθήκη του 19ου αιώνα - Η βιβλιοθήκη του Γυμνασίου Ναυπλίου (1833-1935)*, εκδ. Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών - Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών, Αθήνα, 1995.

72. ΓΑΚ, ΔΑΝ, Εκπ. Ρ36, Α.Π. 27 Δεκεμβρίου 1841. Έγγρ. του Διοικητή Αργολίδος προς τον Δήμαρχο Ναυπλίου.

73. ΓΑΚ, ΔΑΝ, Εκπ. Ρ36, Α.Π. 3256, 31 Ιανουαρίου 1842. Έγγρ. του Δημάρχου (απόντος του Δημαρχιακού παρέδρου) προς την Βασιλικήν Διοίκησην Αργολίδος. Η ενοικίαση της οικίας του Διοικητή, εκ μέρους του Δήμου προς χρήση σχολείου κορασιών, καθώς και οι πιέσεις που δέχθηκε ο Δήμαρχος εκ μέρους του Διοικητή προκειμένου να ενοικιάσει ο Δήμος την οικία του και να μεταφερθεί εκεί το σχολείο, θέτουν πολλά ερωτηματικά σχετικά με την μη καταλληλότητα του προηγούμενου κτιρίου που στεγαζόταν το σχολείο και τα προσωπικά συμφέροντα του Κουτουμά. Επίσης, επιση-

μairουμε ότι ο Κ. Σπηλιωτάκης με επιφύλαξη αναφέρει ότι η οικία Κουτουμά (παλαιά τουρκική διώροφη οικία κοντά στα τείχη του Ιτς-Καλέ) ήταν εκείνη στην οποία εγκαταστάθηκε «το Εκτελεστικό» (Η προσωρινή Ελληνική Διοίκηση που προήλθε από τις Εθνοσυνελεύσεις της Επιδαύρου (1822) του Άστρους (1823) συνίστατο από το Βουλευτικό, το Εκτελεστικό, τα Υπουργεία κ.ά. υπηρεσίες) μετά την είσοδό του στο Ναύπλιο την 12η Ιουνίου 1824. Η οικία ανήκε πρώτα στον Αγά Πασά κατόπιν περιήλθε στον Ι. Κουτουμά, έπειτα στον Κ. Λεονάρδο και τέλος στον Δ. Κουτσοποδιώτη. Διασώζεται μέχρι σήμερα στο Ναύπλιο και είναι η επί των οδών Κωσταντινουπόλεως και Αγίου Γεωργίου 24). Για την «οικία Κουτουμά», βλ. Σπηλιωτάκης Κ., *Τα εν Ναυπλίω κτίρια του Βουλευτικού και του Εκτελεστικού (1824-1826)*, ανάπτυπον εκ του εικοστού τόμου του δελτίου της Ιστορικής και Εθνολογικής εταιρείας της Ελλάδος, Αθήνα, 1973.

74. ΓΑΚ, ΔΑΝ, Εκπ. Ρ36β, Α.Π. 1355, 17 Νοεμβρίου 1845. Έγγρ. της Ζ. Σακελλίωνος προς την Δημαρχίαν Ναυπλιέων.

75. ΓΑΚ, ΔΑΝ, Εκπ. Ρ36, Α.Π. 366, 14 Μαρτίου 1847. Έγγρ. του Κ. Μαμάκη προς τον Νομάρχη Αργολίδος και Κορινθίας.

76. ΓΑΚ, ΔΑΝ, Εκπ., Π., Α.Π. 473, 10 Μαΐου 1849. Έγγρ. του Δημάρχου Ναυπλίου προς την Δημοτικήν Αστυνομίαν.

77. Το σώμα πινάκων Παρισίων που ζητούσε η δασκάλα Πιτταδάκη αφορούσε στο μάθημα της Ανάγνωσης. Για κάθε κλάση ανάγνωσης έπρεπε να υπάρχουν υποδείγματα προς υπαγόρευσιν. Στο Γ' κεφάλαιο του Οδηγού ο Κοκκώνης αναφέρεται διεξοδικά στους τρόπους διδασκαλίας του μαθήματος και στους πίνακες που έπρεπε να χρησιμοποιούνται κατά κλάση. Σε υποσημείωση επισημαίνει ότι η επιτροπή (εννοεί την «επί της προπαιδείας επιτροπή» που συστάθηκε το 1829), είχε αποφασίσει για τη σύνταξη νέων πινάκων αναγνώσεως και είχε προχωρήσει στον προσδιορισμό πινάκων για κάθε κλάση. Αλλά όταν είχε συντάξει όλο το «συλλαβισματάριον» έμαθε ότι: «εις τα Παρίσια η υπέρ των Ελλήνων φιλανθρωπική εταιρεία εκδίδει νέους πίνακες αναγνώσεως χάριν των σχολείων της Ελλάδος». Έτσι, η επιτροπή «στοχαζόμενη την οικονομίαν της δαπάνης του καιρού και των χρημάτων» ανέβαλε το έργο της μέχρι να δει τους τυπομένους στο Παρίσι πίνακες. Έτσι, οι δικοί της θεωρήθηκαν ως «βοηθητικοί - συμπληρωματικοί - απαρτιστικοί. Φαίνεται ότι οι πίνακες που τυπώθηκαν στο Παρίσι και μετά την αποστολή τους χρησιμοποιήθηκαν στα σχολεία της Ελλάδας. Σ' αυτούς αναφέρεται και η Πιτταδάκη: βλ. Κοκκώνης Ι., *όπ. παρ.*, 1830.

78. ΓΑΚ, ΔΑΝ, Εκπ. Σ41, Α.Π. 2052, 16 Ιουλίου 1836. Έγγρ. της δημοδιδασκάλισσας Ε. Πιτταδάκη προς τον Δήμαρχον Ναυπλίας.

79. ΓΑΚ, ΔΑΝ, Εκπ. 18, 58, Α.Π. 250, 23 Φεβρουαρίου 1837. Έγγρ. της δημοδιδασκάλου Ναυπλίας Ε. Πιτταδάκη προς τον Δήμαρχο Ναυπλίας.

80. ΓΑΚ, ΔΑΝ, Εκπ. 18, 59, Α.Π. 46, 12 Αυγούστου 1837. Έγγρ. των δημοδιδασκαλισσών Π. Κουσκούρη και Μ. Μαζαράκη προς τον Σεβαστόν Δήμαρχον Ναυπλίας.

81. ΓΑΚ, ΔΑΝ, Εκπ. 18, 58, Α.Π. 9, 14 Οκτωβρίου 1837. Έγγρ. των δημοδιδασκαλισσών Π. Κουσκούρη, Μ. Μαζαράκη προς τον Διοικητή Αργολίδος.

82. ΓΑΚ, ΔΑΝ, Εκπ. Ρ36, Α.Π. 172, 5 Δεκεμβρίου 1842. Έγγρ. της δημοδιδασκάλισσας Π. Κουσκούρη προς τον Δήμαρχο Ναυπλιέων.
83. ΓΑΚ, ΔΑΝ, Εκπ. Ρ36, Α.Π. 11, 5 Μαΐου 1846. Έγγρ. της δημοδιδασκάλισσας Ζ. Σακελλίωνος προς τον Δήμαρχον Ναυπλίου.
84. ΓΑΚ, ΔΑΝ, Εκπ. Ρ36, Α.Π. 29, 14 Ιανουαρίου 1847. Έγγρ. της δημοδιδασκάλισσας Ζ. Σακελλίωνος προς τον Δήμαρχον Ναυπλίου.
85. ΓΑΚ, ΔΑΝ, Εκπ., Π., Α.Π. 68, 18 Οκτωβρίου 1848. Έγγρ. της δημοδιδασκάλισσας Ζ. Σακελλίωνος προς την Βασιλικήν Νομαρχίαν Αργολίδος και Κορινθίας.

Βιβλιογραφία

- Γιαννακάκη Ε., Ελένη Πιτταδάκη, *Εφημερίς των κυριών, έτος Δ΄*, αρ. 175, 19 Αυγούστου 1890.
- Δασκαλάκης Α., *Κείμενα - Πηγαί της Ιστορίας της Ελληνικής Επανάστασης*, σειρά Γ΄, τα περί παιδείας, Αθήνα, 1968.
- Δεμοίρος Σ., *Ιστορία του Γυμνασίου Ναυπλίου*, Αθήνα, 1939.
- Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμ. ΙΓ΄, Αθήνα, 1977.
- Κλάδος Ι., *Εκκλησιαστικά και Εκπαιδευτικά ήτοι νόμοι, διατάγματα, εγκύκλιοι κ.λπ.*, Αθήνα, 1860.
- Κοκκώνης Ι., *Εγχειρίδιον ή Οδηγός αλληλοδιδασκτικής μεθόδου νέος, τελειοποιημένος και πληρέστερος*, εν Αιγίνη, 1830.
- Λαμπράκη-Παγανού Α., *Η εκπαίδευση των Ελληνίδων κατά την Οθωνική περίοδο*, Αθήνα 1988.
- Ληξουριώτης Γ., *Κοινωνικές και νομικές αντιλήψεις για το παιδί τον πρώτο αιώνα του νεοελληνικού κράτους*, Αθήνα - Γιάννενα, 1986.
- Μάουρερ Γκ., *Ο Ελληνικός λαός*, Αθήνα, 1976.
- Μπουζάκης Σ., Τζήκας, Χ., *Η κατάρτιση των διδασκάλων-διδασκαλισσών και Νηπιαγωγών στην Ελλάδα*, Αθήνα, 1996.
- Μπουζάκης Σ., *Νεοελληνική Εκπαίδευση (1821-1985)*, Αθήνα, 1991.
- Mylonas Th., «The Strong Tendency to Transfer Legislation from France to Greece in the First Half of the Nineteenth Century and Mayer's Organic law on Greek Primary Education (1834)», in N.P. Terzis, *Education in Balkans: From the Enlightenment to the Founding of the Nation States*, ed. Kyriakidis Brothers, Thessaloniki, 2000.
- Ξηραδάκη Κ., *Το φεμινιστικό κίνημα στην Ελλάδα - Πρωτοπόρες Ελληνίδες 1830-1936*, Αθήνα, 1988.
- Παπαρηγόπουλος Κ., *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Αθήνα, 1955.
- Ραγκαβής Α., *Απομνημονεύματα*, τόμ. Α΄ - Β΄, Αθήνα, 1894-1895.
- Σακκής Δ., *Η εκπαίδευση στις Νοτιοδυτικές Κυκλάδες κατά την Α΄ Οθωνική περίοδο (1833-1843)*, Αθήνα, 1997.
- Σκανδάμης Α., *Η τριακονταετία της βασιλείας του Όθωνα (1832-1862)*, τόμ. Α΄, Αθήνα, 1961.

Σκλαβενίτης Τ., *Η σχολική βιβλιοθήκη του 19ου αιώνα - Η βιβλιοθήκη του Γυμνασίου Ναυπλίου (1833-1935)*, Αθήνα, 1995.

Σπηλιωτάκης Κ., *Τα εν Ναυπλίω κτίρια του Βουλευτικού και του Εκτελεστικού (1824-1826)*, Αθήνα, 1973.

Φιλεκπαιδευτική εταιρεία - Αρσάκεια - Τοσίτσεια Σχολεία, *1836-1996 εκατόν εξήντα χρόνια παιδείας*, Αθήνα, 1996.

Φωτιάδης Δ., *Όθωνας - Η μοναρχία*, Αθήνα, 1988.

